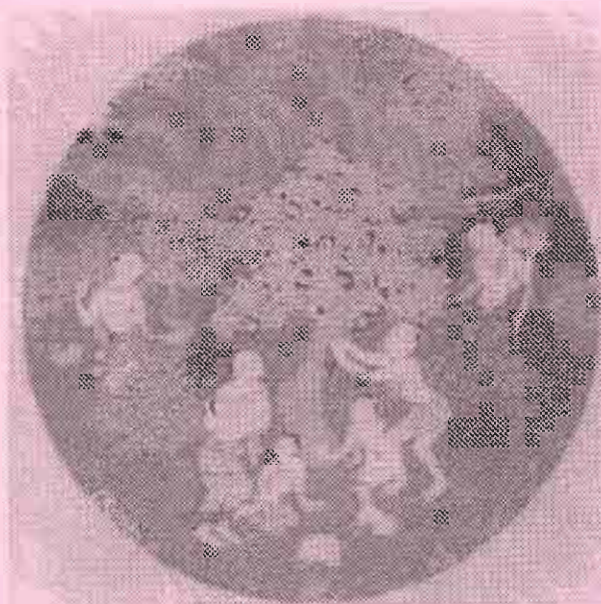

ภาพรวมงานวิจัย

สิทธิชุมชนศึกษา

โดย

ดกนะวิชัย

สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

เปิดศักราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗

ณ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

สภาวะองค์ความรู้ที่มี

- ▷ คุณค่าความสำคัญของฐานทรัพยากร
- ▷ ภาวะความสัมพันธ์ของชุมชนกับฐานทรัพยากร
- ▷ ปัญหาจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐ / เอกชน
- ▷ ระดับ / ขอบข่ายการรับรู้ / โต้ตอบของชาวบ้าน / กลุ่มของชาวบ้าน

☐ กลุ่มแกนนำ
(นักวิจัย และผู้นำธรรมชาติ
ของชุมชน)

☐ กลุ่มแปลกแยก

☐ กลุ่มคนส่วนใหญ่
(Silent majority)

กิจกรรมโครงการวิจัย

- ▷ ความรู้ความเข้าใจในโครงสร้างสังคมชุมชนและเครือข่าย
- ▷ ระดับ / ขอบข่ายการเข้าร่วมโครงการของกลุ่มคนนอกแกนนำ
- ▷ การฝึกเรียนรู้วิถีชีวิต
- ▷ การเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ระดับฐานทรัพยากร / ภูมิภาค / ประเทศ

เกณฑ์ประเมินผลงาน (แผนงาน ๒ – ๓ ปี)

- ▷ ระดับ / ขอบข่ายการเข้าร่วม
- ▷ ระดับ / ขอบข่ายการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต
- ▷ ระดับ / ขอบข่ายการเรียนรู้เพื่อปกป้องสิทธิ
- ▷ เครือข่าย (ฐานทรัพยากร / ภาค)
- ▷ ปี ๓ : สมัชชาระดับชาติ

เป้าหมาย

สร้าง / พัฒนาระบบการให้
ชุมชน / เครือข่ายขับเคลื่อน
ตนเองไปสู่ความเข้มแข็งของ
ชุมชน / เครือข่าย / สมัชชาชาติ

มองไปข้างหน้า

ประมวลกระแส / ความหมาย และ
ขอบข่ายสิทธิมนุษยชนสากล

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ (ลุ่มน้ำปิงดอนบน)

เป้าหมายรวม

๑. เกิดกระบวนการศึกษาร่วมกับชุมชนในพื้นที่เป้าหมายอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนและทางเลือกรูปธรรมของการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมในพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย

๒. เกิดการรวมกลุ่มและประสานงานระหว่างกลุ่มองค์กรชุมชนขึ้นเป็นเครือข่ายในระดับลุ่มน้ำ สามารถใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำและเชื่อมประสานเครือข่ายระดับภาคเพื่อนำเสนอรูปแบบทางนโยบายเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

๓. เกิดการพัฒนาชุดองค์ความรู้ที่บูรณาการระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ในการปรับตัวที่สอดคล้องกับสถานการณ์และภูมิเวศนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่น

พื้นที่แม่แดงดอนบน (เวียง
แหง

ชุมชนที่จะรับผลกระทบจาก
โครงการพัฒนาเหมืองลิคในด
เวียงแหง ๗ ชุมชนหลัก และ
๘ ชุมชนเครือข่าย

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่สะลาม (แม่จิด)

ชุมชนต้นน้ำ - กลางน้ำ -
ปลายน้ำจำนวน ๕ ชุมชน
หลัก และ ๗ ชุมชนเครือข่าย

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แ่มะ - แม่ะ
ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายหลัก
๖ ชุมชน และ ๕ ชุมชน
เครือข่าย

**โครงการสิทธิชุมชนศึกษา
ภาคเหนือ
(ลุ่มน้ำแดงตอนล่าง)**

เป้าหมายการวิจัย

- 1.สนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชน
- 2.การเชื่อมร้อยเครือข่ายสิทธิในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำ – ระดับพื้นที่
- 3.ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายและนโยบาย

พื้นที่เป้าหมาย

ชุมชนในเขตชลประทาน ของ
โครงการแม่แดงล่าง (ลุ่มน้ำย่อย
แม่แดงตอนล่าง ในเขตจ.เชียงใหม่)

- คลองซอยที่ 21 (6 ตำบล 18 หมู่บ้าน)
- พื้นที่ขยาย คลองซอย 20 และ 22
อ.หางดง

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน

โจทย์วิจัยหลัก

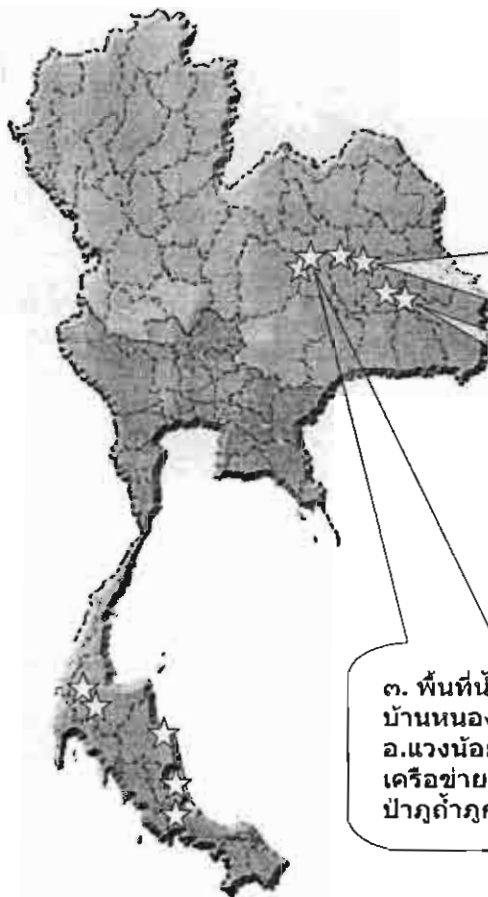
ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย
จะพัฒนาความสามารถในการ
ใช้สิทธิจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
ได้อย่างไร

โจทย์วิจัยย่อย

๑. ชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้าง
แบบแผนทางเศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรม จารีตประเพณีและ
พัฒนาเพื่อเพิ่มขีด
ความสามารถ ในการใช้สิทธิ
ชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันได้
อย่างไร ?

๒. ทางเลือกที่เหมาะสมในการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติ
อย่างยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน
ควรเป็นอย่างไร ?

๓. กระบวนการที่เหมาะสมใน
การส่งเสริม สนับสนุนการ
เรียนรู้และการใช้สิทธิชุมชนเป็น
อย่างไร ?

พื้นที่ลุ่มน้ำชี

๑. พื้นที่เครือข่ายน้ำชี
บ้านวังเร็น จ.ขอนแก่น,
บ้านกุดเร็น จ.มหาสารคาม,
บ้านด่านใต้ จ.กาฬสินธุ์,
เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำชี

๒. พื้นที่น้ำชีตอนปลาย
บ้านท่าลาด ต.แสนสุข อ.
พนมไพร จ.ร้อยเอ็ด,
เครือข่ายเรียนรู้ ๔ ตำบล,
ป่าชุมชนดงเค็ง

๓. พื้นที่น้ำชีตอนต้น
บ้านหนองตุ้ ต.ละหานนา
อ.แวงน้อย จ.ขอนแก่น,
เครือข่ายบริเวณต้นน้ำชี,
ป่าภูถ้ำภูกระแต

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน

โจทย์วิจัยหลัก

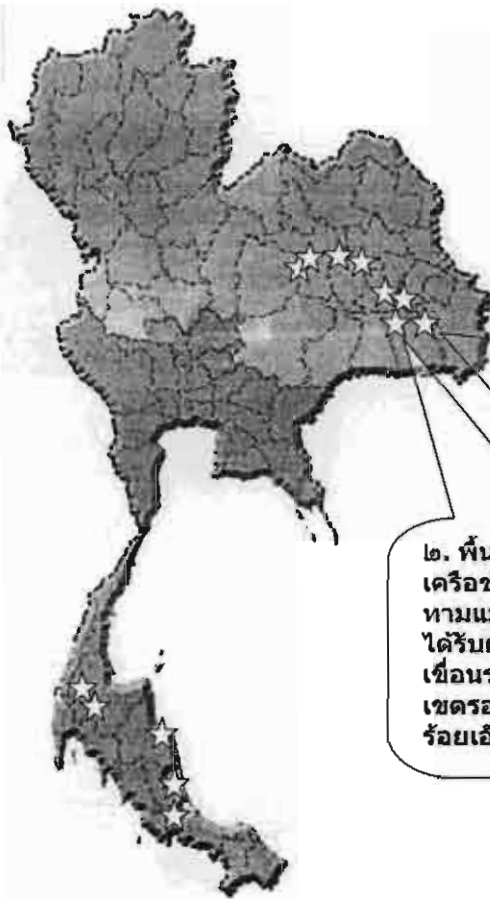
ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย
จะพัฒนาความสามารถในการ
ใช้สิทธิจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
ได้อย่างไร

โจทย์วิจัยย่อย

๑. ชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้าง
แบบแผนทางเศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรม จารีตประเพณีและ
พัฒนาเพื่อเพิ่มขีด
ความสามารถ ในการใช้สิทธิ
ชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันได้
อย่างไร ?

๒. ทางเลือกที่เหมาะสมในการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติ
อย่างยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน
ควรเป็นอย่างไร ?

๓. กระบวนการที่เหมาะสมใน
การส่งเสริม สนับสนุนการ
เรียนรู้และการใช้สิทธิชุมชนเป็น
อย่างไร ?

พื้นที่ลุ่มน้ำมูล

๑. พื้นที่หัวนา

- มิติเครือข่าย (เครือข่าย
ฮักแม่บุญ ศก.)
- มิติชุมชน (บ้านโพธิ์
ทราย)
- องค์ความรู้การจัดการ
น้ำโดยชุมชน (สวนสวรรค์)

๒. พื้นที่ราษีไศล

เครือข่ายชาวบ้านอนุรักษ์ป่า
หามแม่น้ำมูล (คอปม.), ผู้
ได้รับผลกระทบจากการสร้าง
เขื่อนราษีไศล ๓๖ หมู่บ้านใน
เขตรอยต่อสุรินทร์ ศรีสะเกษ
ร้อยเอ็ด)

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน

โจทย์วิจัยหลัก

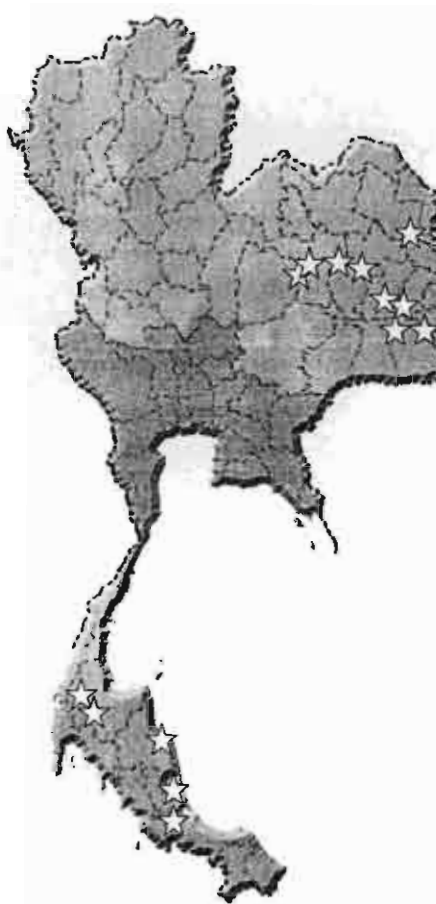
ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย
จะพัฒนาความสามารถในการ
ใช้สิทธิจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
ได้อย่างไร

โจทย์วิจัยย่อย

๑. ชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้าง
แบบแผนทางเศรษฐกิจ สังคม
วัฒนธรรม จารีตประเพณีและ
พัฒนาเพื่อเพิ่มขีด
ความสามารถ ในการใช้สิทธิ
ชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันได้
อย่างไร ?

๒. ทางเลือกที่เหมาะสมในการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติ
อย่างยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน
ควรเป็นอย่างไร ?

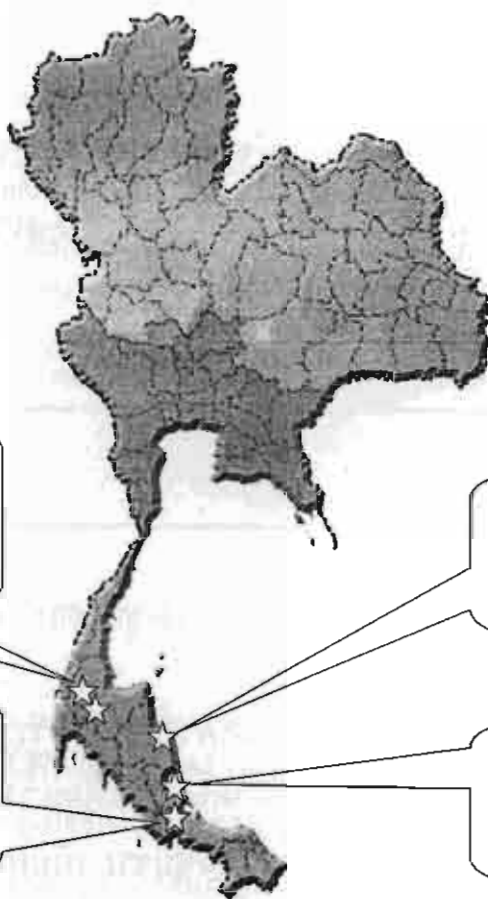
๓. กระบวนการที่เหมาะสมใน
การส่งเสริม สนับสนุนการ
เรียนรู้และการใช้สิทธิชุมชนเป็น
อย่างไร ?

พื้นที่ภูสีฐาน

พื้นที่วิจัย ;
๑) บ้านโนนปากก่อ
๒) พื้นที่หมู่บ้านรอบเขต
รักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐาน
๓) เครือข่ายป่าไม้ที่ดิน
ภาคอีสาน

โครงการ สิทธิชุมชน ศึกษา ภาคใต้

ป่าชุมชนสุราษฎร์ธานี

โจทย์: ชุมชนป่าต้นน้ำจะจัดการที่ดินและป่าต้นน้ำโดยองค์กรชุมชนได้อย่างไร?

ป่าต้นน้ำเขาพระ

โจทย์: รูปแบบการจัดการน้ำและป่าในเขตป่าอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระควรเป็นอย่างไร?

ลุ่มน้ำปากพนัง

โจทย์: ลักษณะสิทธิชุมชนในลุ่มน้ำฯ ควรเป็นอย่างไร?

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

โจทย์: ระบบนิเวศน์น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร?

โจทย์การวิจัย

- สร้าง "กระบวนการเรียนรู้"
 - เพื่อ "เพิ่มขีดความสามารถของชาวบ้าน"
 - ในการ "สร้างความรู้"
- เพื่อนำไปปกป้องฐานทรัพยากร และพัฒนาชุมชน
ในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

นิยาม "สิทธิชุมชน"

- สิทธิที่ชาวบ้านจะกำหนดตัวตน จัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นฐานชีวิต การพัฒนาตนเอง เพื่อความอยู่รอด และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของสังคมอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

พื้นที่วิจัย

- ทุกพื้นที่ที่มีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจากนโยบายของรัฐและการเข้ามาของทุน
- มีประสบการณ์การต่อสู้ในเรื่องสิทธิ โดยเฉพาะประเด็นที่ชาวบ้านถูกข่มขู่ ปลกป้องทรัพยากร ที่กำลังถูกทำลาย
- เป็นพื้นที่ที่มีเอ็นจีโอเข้ามาทำงาน และไม่เคยมีเอ็นจีโอเข้ามาทำงาน
- กรณีพื้นที่ที่มีฐานการทำงานของเอ็นจีโอ เลือกมาเพื่อใช้เป็นพื้นที่สรุปบทเรียน และผลักดันเชิงนโยบาย รวมทั้งถ่ายทอดประสบการณ์
- กรณีพื้นที่ใหม่ เลือกมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการหาทางป้องกันปัญหา และชาวบ้านได้เรียนรู้เพื่อให้เท่าทันปัญหา

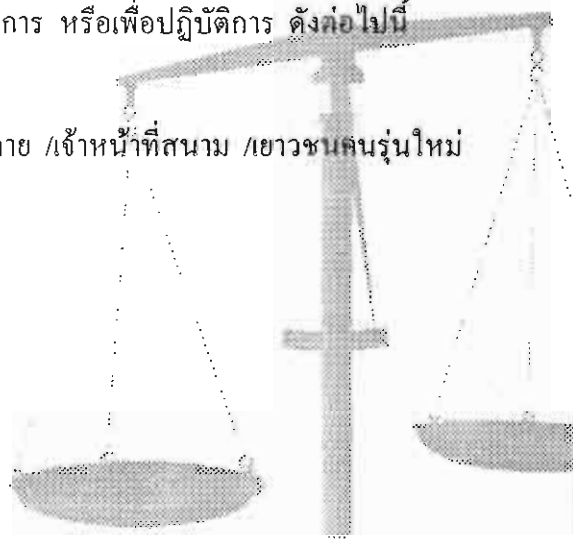
แนวทางการทำงานในพื้นที่วิจัย

- การหาประเด็นร่วม ในการเชื่อมโยงการเรียนรู้ของชุมชน โดยใช้เครื่องมือหลายอย่าง เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน ปัญหาร่วมของชุมชน สำนักความภาคภูมิใจของวัฒนธรรมชุมชน
- รูปแบบ : การจัดประชุม การสัมภาษณ์ การตั้งวงคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสำรวจพื้นที่ทรัพยากร การทำแผนที่ทรัพยากร แผนที่ชุมชน ทดลองปฏิบัติการจริง ดูงานต่างพื้นที่

วิจัยเชิงปฏิบัติการคืออะไร

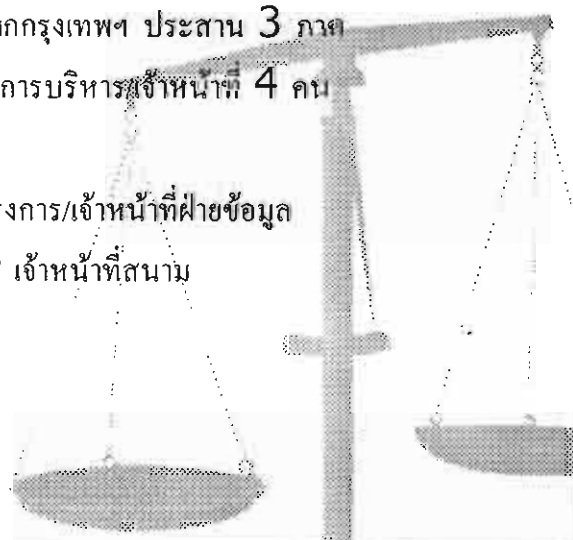
กระบวนการเรียนรู้จากปฏิบัติการ หรือเพื่อปฏิบัติการ ดังต่อไปนี้

- การพัฒนาชุมชน
- สร้างคน : ผู้นำที่หลากหลาย /เจ้าหน้าที่สนาม /เยาวชนคนรุ่นใหม่
- สร้างองค์ความรู้
- สร้างเครือข่าย
- ขับเคลื่อนเรื่องนโยบาย

โครงสร้างการทำงาน

- ส่วนประสานงานกลาง จากกรุงเทพฯ ประสาน 3 ภาค
 - หัวหน้าโครงการ/กรรมการบริหาร/เจ้าหน้าที่ 4 คน
- ส่วนประสานงานภาค
 - หัวหน้าภาค /เลขาโครงการ/เจ้าหน้าที่ฝ่ายข้อมูล
 - ผู้ประสานงานพื้นที่ / เจ้าหน้าที่สนาม

ผลการวิจัย

- ปัญหาการละเมิดสิทธิ ที่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง
 - การผูกขาดทรัพยากรของรัฐ โดยระบบกฎหมาย และความรู้
 - ปัญหาอคติทั้งภายในชุมชน และจากภายนอกชุมชน ซึ่งมาจากปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก ก่อให้เกิดอคติ และการแบ่งแยก
 - ความขัดแย้งภายในชุมชน ที่มาจากการได้ผลประโยชน์ และเสียผลประโยชน์

ผลการวิจัย

- องค์ความรู้
 - ระบบการจัดการทรัพยากรในชุมชน มีหลักการ "แบ่งปันอย่างเป็นธรรม" "เอื้ออาทร"
 - มีการผสมผสานการใช้เทคโนโลยีทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ แต่ยึดบนหลักการ "ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ"
 - มีการผสมผสานองค์ความรู้ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ มีความหลากหลายประกอบด้วยสหวิทยาการ
- การออกกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวกับทรัพยากรและสิทธิชุมชน โดยไม่คำนึงถึงความหลากหลายของมิติทรัพยากรในชุมชน จึงก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชน

ผลการวิจัย

■ ผลของการเรียนรู้

1. ชาวบ้าน ชุมชนเป้าหมาย

- รู้จักชุมชนตนเอง ที่มาของชุมชน องค์ความรู้ ศักยภาพของคนในชุมชน
- วิเคราะห์ปัญหาของชุมชน เชื่อมโยงกับสถานการณ์ภายนอกมากขึ้น
- เรียนรู้ข้ามเครือข่าย และนำกลับมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาภายในชุมชน
- มีการส่งต่อการทำงานไปสู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน และเครือข่าย

ผลการวิจัย

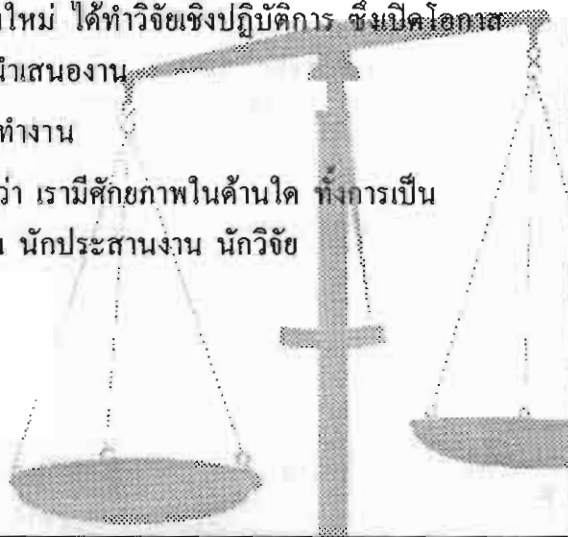
■ ผลของการเรียนรู้

2. เจ้าหน้าที่สนาม ผู้ประสานงานในพื้นที่

- การเติบโตทางความคิดที่มองปัญหาของชุมชนได้ซับซ้อนมากขึ้น และเห็นแนวทางออกที่หลากหลาย เช่น จากชุมชนที่เคลื่อนไหวด้วยประเด็นร้อน กดดัน หันมาใช้ในการเคลื่อนไหวด้วยความรู้ และงานวัฒนธรรมชุมชนมากขึ้น
- ความเข้าใจปัญหาของชุมชนเชื่อมโยงกับนโยบายภายนอกที่เข้ามากระทบ
- พลัง ศักยภาพของชุมชนในมิติเรื่ององค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

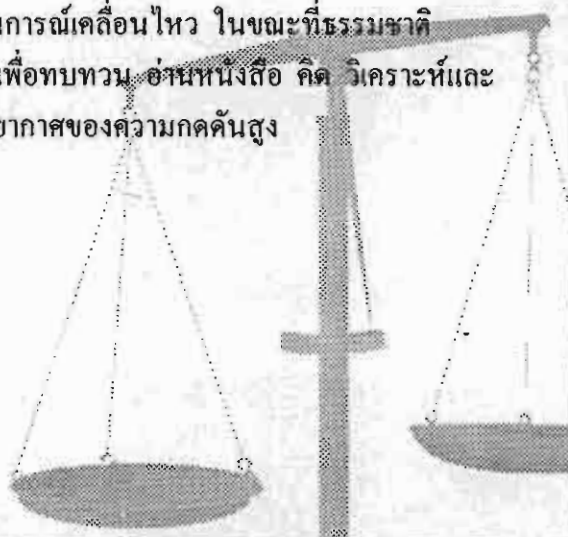
คุณูปการของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา

- เป็นเวทีให้กับนักพัฒนารุ่นใหม่ ได้ทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเปิดโอกาสให้ได้ฝึกคิด ฝึกเขียน ฝึกนำเสนองาน
- สร้างมิตรภาพเครือข่ายคนทำงาน
- เปิดโอกาสให้เราได้เรียนรู้ว่า เรามีศักยภาพในด้านใด ทั้งการเป็น นักพัฒนา นักคิด นักเขียน นักประสานงาน นักวิจัย

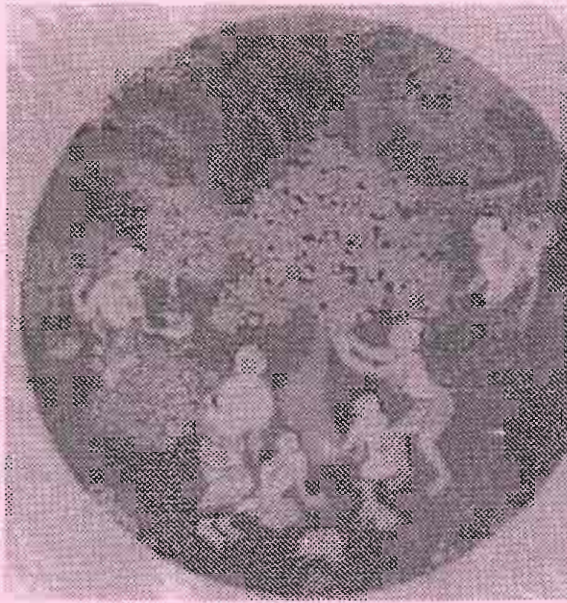
ปัญหา อุปสรรค

- ต้องทำงานท่ามกลางสถานการณ์เคลื่อนไหว ในขณะที่ธรรมชาติงานวิจัยต้องการความนิ่ง เพื่อทบทวน อ่านหนังสือ คิด วิเคราะห์และเขียน การทำงานจึงมีบรรยากาศของความกดดันสูง

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- จะนำผลการวิจัยไปทำเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะจะใช้เป็นฐานข้อมูลในการผลักดันเรื่อง "ปฏิรูปการเมือง" ในประเด็นสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากร
- มีการจัดเวทีสาธารณะ "สิทธิชุมชน : มติปฏิรูปการเมือง" ในวันที่ 14 – 15 กรกฎาคม 2549 ณ สภาคริสตจักร สะพานหัวช้าง

บทสังเคราะห์งานวิจัย

สิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ

โดย
นิคม พุทธา และคณะ

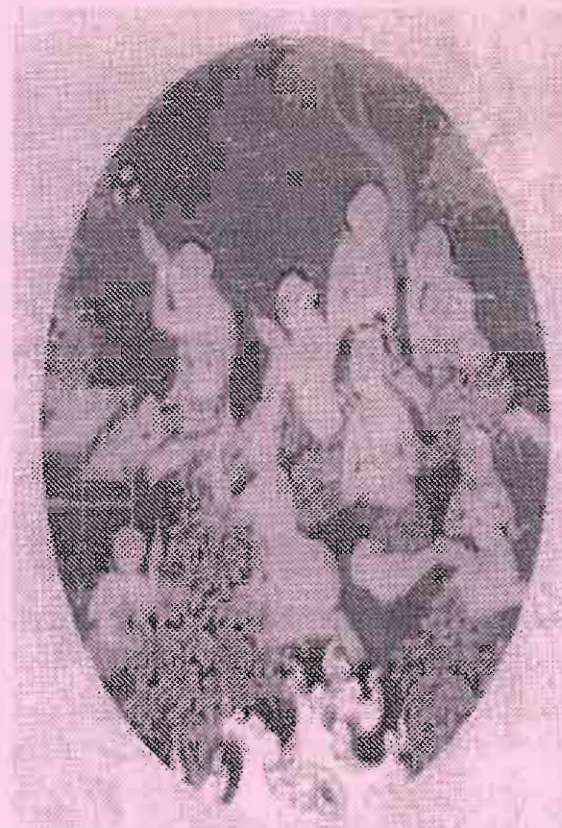
สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

เปิดศักราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๙
ณ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

บทสังเคราะห์งานวิจัยโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ¹

กรณีศึกษา

ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน (แม่แเมะ-แม่หะ)

ลุ่มน้ำแม่แตงตอนบน

ลุ่มน้ำแม่จัด

สถานการณ์ทรัพยากรภาคเหนือในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงค่อย ๆ เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและปัจจัยของสถานการณ์ในโลกกระแสโลกาภิวัตน์ ที่รุกคืบขยายจากศูนย์กลางเข้าสู่ชุมชนชายขอบที่มีฐานทรัพยากร พร้อมกันนั้นการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมีมาอย่างต่อเนื่อง มีการปรับเปลี่ยนใช้กระบวนการในการต่อสู้ที่หลากหลายรูปแบบมากขึ้น ทั้งการปรับรูปแบบการจัดการทรัพยากร สร้างความสัมพันธ์กับรัฐ รวมถึงระหว่างคนที่ใช้ฐานทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกัน การนโยบายรัฐก่อให้เกิดความสับสน ความลักลั่นระหว่างการหวงพื้นที่ทางฐานทรัพยากร แต่อีกด้านหนึ่งก็ส่งเสริมให้เกิดการรุกคืบของการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรมากมาย เช่น การแปลงสินทรัพย์เป็นทุน การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน ที่เกิดจำเป็น การเปิดเหมืองลิกไนต์ หรือแม้กระทั่งในรูปแบบของการใช้ภาษีไปอ้อมเศรษฐกิจของจีนในการเปิดการค้าเสรี หรือ FTA ซึ่ง เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

ภาวะลักลั่นทั้งการถูกปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรจากรัฐและแรงผลักดันให้ใช้ทรัพยากรจากกระแสทุนนิยมทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรขึ้นในหลายระดับ และยังเป็น การนำพาปัญหาอื่น ๆ ด้วย เช่น อดีตกองชาติพันธุ์ การอ้างนโยบายและกฎหมายของรัฐ หรือ การอ้างความเชื่อสาธารณะเพื่อกีดกันชุมชนอื่นจากการใช้ทรัพยากร ฝ่ายชุมชนที่ถูกละเมิดก็พยายามฟื้นสำนึก สร้างอุดมการณ์หน้าหมู่ สร้างอัตลักษณ์ที่ชอบธรรมในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากร

ขบวนการสิทธิชุมชนในสามลุ่มน้ำได้สร้างกระบวนการการเรียนรู้เพื่อเข้าใจปัญหา สร้าง ผู้นำ และคนรุ่นใหม่ สร้างกฎกติกา แบบแผนการจัดการทรัพยากร สร้างเครือข่าย และกลไกเชิงสถาบันให้เข้มแข็งขึ้น ความหมายของสิทธิชุมชนได้ขยายขอบเขตอย่างกว้างขวาง ข้ามนิเวศ ชุมชน ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและชนชั้นเพื่อสร้างทุนทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเองให้เข้มแข็งขึ้น โดยอาศัยเครื่องมือการเรียนรู้ เช่น การใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การใช้สภาพปัญหา ร่วม การใช้ประเพณีวัฒนธรรม และอื่น

ในบริบทของปัญหาที่ชัดเจน การเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อปกป้องสิทธิเห็นได้เด่นชัด แต่กระนั้นก็ต้องพัฒนาวิธีการเรียนรู้ที่ละเอียดมองเห็นรากฐานปัญหาทางความคิดที่อยู่

¹ เอกสารประกอบงานเวทีวิชาการสาธารณะเปิดคำราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ 3 ตอน "สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง" วันที่ 14-15 กรกฎาคม 2549 ณ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

เบื้องหลังนโยบายต่าง ๆ ในบริบทปัญหาที่ลึกล้ำนั้นมีทั้งฝ่ายได้และฝ่ายเสีย กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันอย่างรอบด้านเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งไม่น้อยไปกว่าความแหลมคมในเชิงเนื้อหา หรือในเชิงบริบทของปัญหาที่เกิดจากอคติ ความเชื่อ ซึ่งยากจะมองเห็นกระบวนการการตรวจสอบตัวตนเพื่อให้หลุดพ้นจากการครอบงำเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ทั้งนี้การดำเนินงานของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ เป็นไปเพื่อศึกษารูปแบบ กระบวนการป้องกันอันตราย สวัสดิการชุมชน เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของชุมชน หนุนเสริมการปฏิบัติการสิทธิของชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย ซึ่งสรุปประมวลกระบวนการและผลที่ได้รับ ดังนี้

สถานการณ์ปัญหา / ปัจจัยในการเลือกพื้นที่วิจัย

การคัดเลือกพื้นที่เป้าหมาย ใช้มิติลุ่มน้ำขนาดเล็ก ภายใต้สถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ ที่ปรากฏเด่นชัดและสืบเนื่องมาหลายปี

1. การประกาศพื้นที่ป่าของรัฐ ทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย พื้นที่วิจัยสามพื้นที่ล้วนแต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขสถานการณ์ที่เบียดขับชุมชนในการเข้าถึงฐานทรัพยากรและความมั่นคงในการดำรงชีวิต ก่อให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ทั้งชุมชน กับชุมชน ชุมชนกับกลุ่มทุน และความขัดแย้งชุมชนกับรัฐ
2. นโยบายการพัฒนาของรัฐ เช่น โครงการส่งเสริมการทำเกษตรขนาดใหญ่ การขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยว โครงการพัฒนาเหมืองแร่ลิเทียม โครงการส่งเสริมการเกษตรบนพื้นที่สูง การพัฒนาทางสาธารณูปโภค หรือแม้กระทั่งการสร้างประชานิยมของรัฐ แปลงสินทรัพย์เป็นทุน หรือการค้าเสรี ฯลฯ ล้วนเข้าทำลายตัวตนของชุมชนชายขอบ ทั้งอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความสัมพันธ์ของผู้คน วัฒนธรรมความเชื่อ จารีตประเพณี รวมถึงการเข้าทำลายระบบเศรษฐกิจชุมชน ระบบการผลิต การพึ่งตนเอง
3. มติครม. ปี 2546 เลือกพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิง เป็นพื้นที่นำร่องการจัดการทรัพยากร แต่กระบวนการคิด การวางแผน รัฐบาลกลับจัดจ้างบริษัทที่ปรึกษาต่างชาติขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบ โดยตรงหากมีการดำเนินการใดๆ อีกทั้งข้อมูลเชิงลึก สถานการณ์ปัญหา แนวทางแก้ไข กลับไม่ได้ถูกคิดมาจากเจ้าของพื้นที่ ที่สำคัญ แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำในลักษณะนี้คือรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่ แต่ทว่าภายใต้ลุ่มน้ำขนาดใหญ่ยังมีลุ่มน้ำย่อยๆ ซ้อนทับกันอยู่ ทั้งนี้ในพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยเหล่านี้ต่างมีวิถีหรือมิตินิเวศน์ลุ่มน้ำที่แตกต่างกัน การพัฒนาโดยใช้แนวคิดจากศูนย์กลางสู่ชายขอบลักษณะนี้จะก่อปัญหาจากระบบการพัฒนาของรัฐไม่ต่างจากที่ผ่านมา

โดยปัญหาที่ปรากฏนอกจากชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดวางแผน ตั้งแต่ต้น กลับพบว่าชุมชนไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง ไม่เข้าใจบทบาท

หน้าที่ และกระบวนการในการดำเนินงาน ดังเกิดการซ้ำซ้อนการทำงานและการจัดการลุ่มน้ำรวมถึงการสร้างกลไกของคณะกรรมการลุ่มน้ำที่ซ้ำซ้อนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันหลายคนที่ไม่ได้มีส่วนร่วมและไม่รู้สถานะและบทบาทของตนเองในการดำเนินการ

พื้นที่เป้าหมาย/ เป้าหมายของแต่ละพื้นที่

1. พื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่แม่-แม่คะ

ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายเกิดการตระหนักในสิทธิชุมชนและเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยเกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านและเครือข่ายในระดับลุ่มน้ำและมีการประสานความร่วมมือกับภาคีท้องถิ่นในการจัดทำแผนการจัดการลุ่มน้ำแม่แม่-แม่คะที่สอดคล้องกับระบบภูมินิเวศวัฒนธรรมลุ่มน้ำ

2. พื้นที่ลุ่มน้ำแดงตอนบน (เวียงแหง)

ชุมชนได้เรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่าละวัฒนธรรมประเพณี ผ่านสถานการณ์การพัฒนาโครงการขนาดใหญ่ของรัฐและนำไปสู่การรวมตัวเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อประสานความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในพื้นที่เพื่อสามารถใช้สมรรถนะแห่งสิทธิภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

3. พื้นที่ลุ่มน้ำแม่สะลม กรณีศึกษาลุ่มน้ำจืด

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สะลม (คนต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ) มีความตระหนักในปัญหาและร่วมกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง โดยร่วมกันศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรเพื่อแสวงหาทางเลือกและเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชน

โจทย์วิจัย

รูปธรรมของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรฯ ที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่มีอะไรบ้าง มีปัจจัยอะไรที่ดำรงอยู่ สถานการณ์การละเมิดสิทธิ การปรับตัว การเรียนรู้ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและข้อเสนอเชิงนโยบายอย่างไร

เป้าหมายร่วม

1. เกิดกระบวนการศึกษาร่วมกับชุมชนในพื้นที่เป้าหมายอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนและทางเลือกรูปธรรมของการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมในพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย

2. เกิดการรวมกลุ่มและประสานงานระหว่างกลุ่มองค์กรชุมชนขึ้น เป็นเครือข่ายในระดับลุ่มน้ำ สามารถใช้สิทธิในการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำและเชื่อมประสานเครือข่ายระดับภาคเพื่อนำเสนอรูปธรรมทางนโยบายเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

3. เกิดการพัฒนาชุดองค์ความรู้ที่บูรณาการระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ในการปรับตัวที่สอดคล้องกับสถานการณ์และภูมินิเวศน์วัฒนธรรมท้องถิ่น

กระบวนการวิจัย

ภายใต้การดำเนินการวิจัย ใช้กระบวนการในลักษณะของการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันกับแกนนำและชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย โดยใช้รูปแบบ

1. สร้างการเรียนรู้จากปัญหา หยิบยกเอาปัญหาในพื้นที่มาอธิบายเรียนรู้ ผ่านการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา ค้นหาแนวทางและข้อเสนอแนะร่วมกันของชุมชน
2. เรียนรู้จากสิ่งที่เป็นจริงในชุมชน เพื่อทบทวนตัวตนร่วมกัน เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ดูเงื่อนไขพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่
3. เรียนรู้จากภายนอก หลังจากที่ใช้กระบวนการเรียนรู้จากสถานการณ์จริงในชุมชน เห็นบริบทการเปลี่ยนแปลง ใช้เป็นฐานคิดในการเชื่อมโยงวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาภายนอก นโยบาย กฎหมายต่างให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และเท่าทัน
4. เรียนรู้จากฐานคิดเดิม วัฒนธรรมเรื่องผี และความเชื่อหลายอย่าง ที่แสดงให้เห็นถึงระบบการจัดการของชุมชน ว่าการจัดการของเขานั้นมีความเป็นธรรม และเกื้อกูลต่อผู้ใช้ทรัพยากรและฐานทรัพยากรอย่างไร

ผลการวิจัย /ข้อค้นพบ

1. กระบวนการวิจัยช่วยให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ช่วงระยะ 30 ปีที่ผ่านมา เงื่อนไข ปัจจัย กระบวนการปรับตัว กระบวนการต่อรอง และต่อสู้ของชุมชนต่อสถานการณ์นั้น เพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์และรักษาอำนาจต่อพื้นที่ของชุมชน
2. มีความพยายามหยิบยกเอาฐานข้อมูล จากสถานการณ์ในพื้นที่มาเรียนรู้และแก้ไขปัญหาในพื้นที่ร่วมกัน เช่น ปัญหาความขัดแย้งกลุ่มชาติพันธุ์ด้านบนและด้านล่าง พยายามในการศึกษาระบบการผลิต เพื่อประยุกต์ต่อการวางแผนการแก้ไขปัญหา ร่วมของชุมชนต่อแนวทางการจัดการลุ่มน้ำร่วมกัน
3. ภาคเหนือ มีระบบการจัดการเหมืองฝาย มีการปรับตัวเพื่อตามเงื่อนไขสถานการณ์ เช่น การประกาศเขตป่า การขยายตัวของพืชเชิงเดี่ยว ภาวะหนี้สิน ฯลฯ ส่งผลให้ระบบการจัดการเหมืองฝายมีการปรับตัวทั้งด้าน โครงสร้างของตัวฝาย จากฝายไม้ ฝายหิน เปลี่ยนรูปมาเป็นฝายคอนกรีต รวมถึงองค์กรมีการ

ปรับตัว กฎกติกา การบริหารจัดการเพื่อให้เอื้อต่อระบบการผลิตที่มีการเปลี่ยนแปลง ขณะเดียวกันก็พยายามรักษาอำนาจขององค์กรในการบริหารจัดการ ภาวประชาชน เช่น มีการจัดปรับความสัมพันธ์ใหม่ขององค์กรเหมืองฝายในพื้นที่ลุ่มน้ำจืด ที่รวมตัวจัดตั้งเป็นสมัชชากลุ่มผู้ใช้น้ำ ไม่ใช่แต่น้ำ แต่มองเรื่องของป่า ที่เชื่อมโยงไปยังคนที่ใช้น้ำในพื้นที่ต้นน้ำ สร้างกระบวนการต่อรองกับองค์กรท้องถิ่น

4. การก่อรูปคณะกรรมการลุ่มน้ำ เป็นประเด็นสำคัญ มิติการมองการจัดการลุ่มขนาดเล็ก ขณะที่รัฐมองแต่เชิงโครงสร้างขนาดใหญ่ คณะกรรมการลุ่มน้ำมีที่มาจากองค์กรชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก แสดงให้เห็นว่ามีตัวตน และมีองค์ประกอบของผู้คนที่ได้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มชาติพันธุ์ องค์กรเหมืองฝาย ผู้รู้ แม่บ้าน กลุ่มป่า กลุ่มผู้สูงอายุ หมอเมือง กลุ่มปกครอง เช่น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ที่สำคัญพบองค์ประกอบของกลุ่มเยาวชนที่จะสืบต่อความรู้ และเป็นพลังในการขับเคลื่อนการจัดการลุ่มน้ำ
5. การปฏิบัติการของชุมชนในการแสดงสิทธิชุมชน ทั้งนี้การปฏิบัติการเหล่านี้ได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องเพียงแต่ยังไม่ได้รับการยกระดับ หรือให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดการของชุมชน ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ได้มีการยกระดับการปฏิบัติการสิทธิให้เกิดการรับรู้ร่วมกันของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ หน่วยงาน และภาคี
6. การหนุนเสริมกระบวนการจัดการลุ่มน้ำเข้าสู่แผนพัฒนาระดับตำบล กรณีอำเภอเชียงดาว ในพื้นที่ยกระดับแผนเหล่านี้ขึ้นมาเป็นข้อบัญญัติงบประมาณ

องค์ความรู้จากงานวิจัย

1. องค์ความรู้ การปรับตัวการจัดการระบบเหมืองฝาย การผลิตในยุคปัจจุบัน การปรับตัว การปลูกพืช คณะกรรมการเหมืองฝาย แก่เหมืองเก่าฝาย การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ พลวัตการใช้ไม้ฟัน เนื่องจากป่าเมี่ยงอาศัยเนื้อไม้ค่อนข้างสูง จึงมีกระแสทางสังคม ทำให้สามารถอธิบายความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรได้

2. องค์ความรู้การศึกษาในแง่ของการแก้ไขปัญหา การจัดการความขัดแย้งด้านบนด้านล่าง ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แมะ-แม่นะ หรือการจัดการป่าชุมชนเพื่อไปต่อสู้เหมืองลิกไนต์ อำเภอเวียงแหง

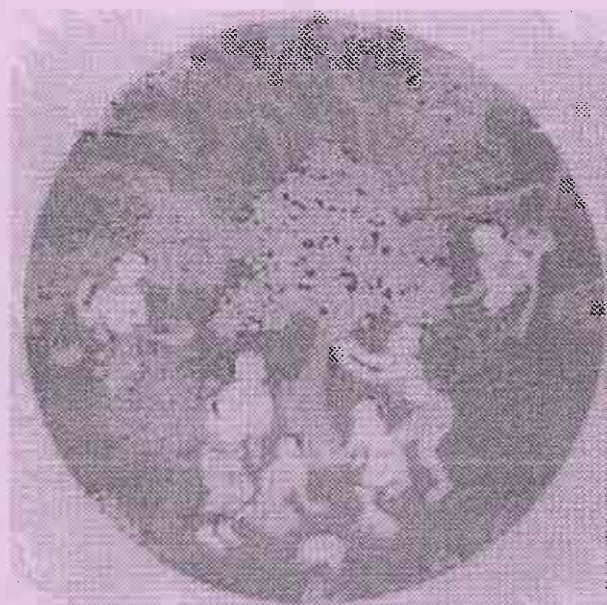
3. องค์ความรู้ ชุดประสบการณ์ของชุมชน ต่อรูปแบบการปรับตัว ถือเป็นการปฏิบัติการเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองและการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น กรณีการเข้ามาของกฎหมายป่าไม้ที่มีผลบังคับใช้ในพื้นที่ ทั้งนี้การปรับตัวของชุมชนใช้เงื่อนไขกระบวนการทั้งอย่างหลากหลายเช่น การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการของภาครัฐ ในรูปแบบของคณะกรรมการในส่วนของชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ตะมาน ขับเคลื่อนการจัดการป่าภาคประชาชน ในรูปแบบของการจัดตั้งป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ควบคู่ไปกับเข้าร่วม

เครือข่ายป่าชุมชนทั้งระดับพื้นที่ ระดับประเทศ ในการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนให้เกิดผล
บังคับใช้

ข้อเสนอเพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างสิทธิชุมชนให้เข้มแข็ง

1. กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีความสำคัญยิ่งต่อการสร้างความเป็นสถาบันสิทธิชุมชนในระดับลุ่มน้ำ ซึ่งต้องมีมิติการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น ในบริบทสภาพปัญหาที่ชัดเจน
2. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสิทธิชุมชนต้องเป็นกระบวนการทบทวนทั้งภายในชุมชนและสร้างการเรียนรู้กับภายนอก โดยอยู่บนฐานข้อมูลที่รอบด้านและมีส่วนร่วมจากชุมชนอื่นๆในลุ่มน้ำอย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน
3. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสิทธิชุมชนควรอยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์หน้าหมู่ อุดมการณ์นิเวศวัฒนธรรม และอุดมการณ์เศรษฐกิจพึ่งตนเอง จึงทำให้มีพลังในการต่อต้านการพัฒนาทำลายฐานทรัพยากรของชุมชนได้
4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสิทธิชุมชนต้องมีความยืดหยุ่น เปิดโอกาสให้ฝ่ายต่างๆในชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้สูงวัย (ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน) เยาวชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้าร่วม ต่อรอง ปรับเปลี่ยน เพื่อสร้างระบบแบบแผนการจัดการทรัพยากรและจัดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหมาะสมรอบด้าน
5. ทั้งเป้าหมายและการปฏิบัติการสิทธิชุมชนจะต้องเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนในลุ่มน้ำอย่างสันติ และเป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมของชุมชนและสังคม การใช้อำนาจ ความรุนแรงในการกีดกันการเข้าถึงฐานทรัพยากรของชุมชนอื่นๆ
6. สิทธิชุมชนบนฐานทรัพยากรต้องมีความเฉพาะหลากหลายตามบริบททางนิเวศ เศรษฐกิจสังคม ไม่สามารถใช้มาตรฐานเดียวตายตัว ดังนั้นการกำหนดกติกา กฎหมาย นโยบายไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่นหรือระดับประเทศต้องสอดคล้องกับสถานะเฉพาะถิ่น และสถานะการเปลี่ยนแปลงของชุมชน
7. ปฏิบัติการสิทธิชุมชนที่มีพลังจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการสั่งสมต้นทุนทางนิเวศ เศรษฐกิจสังคมโดยเลือกสรรความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่อย่างลงตัว การสื่อสารภายในวัฒนธรรมและข้ามวัฒนธรรม การขยายพันธมิตรที่มีบทบาทเชิงรุกที่ร่วมต่อสู้กับชุมชน การพัฒนาระบบแบบแผนการจัดการทรัพยากร การผลิตทำให้เกิดความยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ
8. ขอบเขตของการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำควรเป็นไปในระดับย่อย สอดคล้องกับเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่ ดังนั้นการจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่โดยมีฐานโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นจริงรองรับ ย่อมไม่อาจจะพัฒนาไปสู่กลไกเชิงสถาบันสิทธิชุมชนที่เข้มแข็งได้
9. นโยบายและโครงการต่างที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างชัดเจน หรือสร้างปัญหาหลักหันต่อชุมชนจะต้องทบทวนแก้ไข หรือยกเลิก เช่น กฎหมายป่าไม้ การประกาศเขตต้นน้ำลำธาร โครงการเหมืองแร่เหล็กในดงที่เวียงแหง นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรอย่างมหาศาล

10. รัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นต้องพัฒนากฎหมาย นโยบายให้รองรับสิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและหลากหลายตามหลักการรัฐธรรมนูญในมาตรา 46 ว่าด้วยสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
11. ภาคประชาสังคม ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ สื่อมวลชน ควรจะต้องส่งเสริมสนับสนุน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างต่อเนื่องและร่วมผลักดันให้มีนโยบายกฎหมายที่รับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพราะความเข้มแข็งของสิทธิชุมชนจะนำมาสู่ความเข้มแข็งของสังคมด้วย

บทสังเคราะห์งานวิจัย

สิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ

โดย
ปิยะพร ศรีแปลก และคณะ

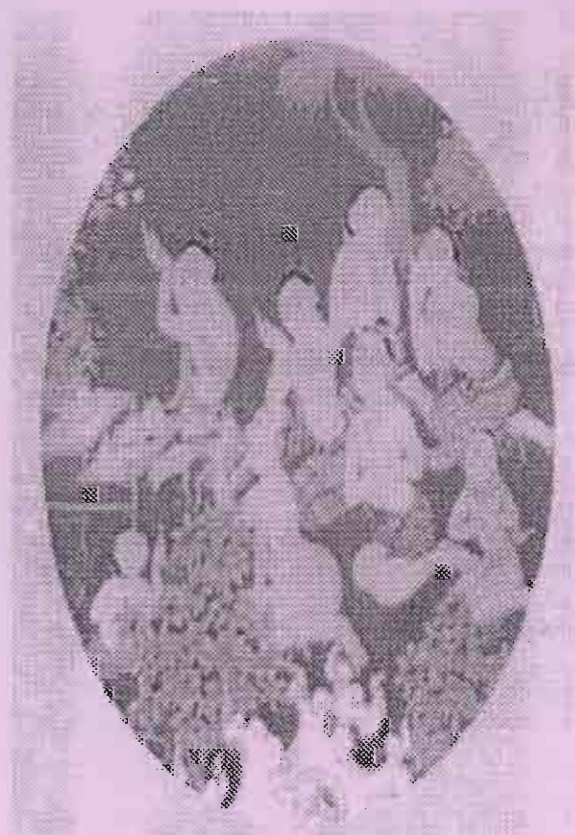
สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

เปิดศักราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๙
ณ สมาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

1. ปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน

กระบวนการละเมิดสิทธิของชุมชนเริ่มก่อรูปเห็นความชัดเจนมากขึ้น เมื่อชุมชนได้เข้าสู่ระบบชลประทาน “โครงการชลประทานแม่แตง” ในราวปี 2516 ในช่วง 2-3 ปีแรก ระบบน้ำชลประทานตอบสนองความต้องการการใช้น้ำในภาคการเกษตรทั้ง 5 อำเภอ (อ.แม่แตง อ.แมริม อ.เมือง อ.หางดง และอ.สันป่าตอง) ได้ตลอดทั้งปี

หากแต่ที่จริงและกระบวนการการละเมิดสิทธิชุมชนนั้น รัฐได้ดำเนินงานเป็นกระบวนการ โดยใช้กลไกการทำงานด้านการปกครอง การศึกษา นโยบายการพัฒนา การโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อ หรือที่เรียกว่า “ถูกทำให้เชื่อ” เข้ามาแทรกซึมแทรกแซง บ่อนเซาะทำลายฐานความสัมพันธ์ของชุมชน ระบบการจัดการทรัพยากร ความเข้มแข็งของชุมชน กรณีของชาวบ้านลุ่มน้ำแม่แตงตอนล่าง ที่ถูกทำให้เชื่อว่า น้ำในคลองชลประทาน เป็นของรัฐ เพราะรัฐเป็นเจ้าของเป็นผู้ก่อสร้าง ชุมชนจึงถูกทำให้เป็นผู้รับบริการ ห้ามมิให้มีข้อโต้แย้ง ซึ่งเป็นกระบวนการเป็นการครอบงำอุดมการณ์ทางสังคมของรัฐ ที่มีไว้เพื่อการแทรกแซง คือการ หนึ่ง ชี้ให้เห็นว่าระบบและการพัฒนาที่รัฐเป็นผู้ให้ นั่นคืออย่างไร สอง การสลายความสัมพันธ์ของชุมชน เปลี่ยนเข้า โดยการเปลี่ยนเอาผู้ที่มีหน้าที่ในการดูแลและจัดการแปลงเป็นส่วนหนึ่งของเจ้าหน้าที่รัฐ “การให้ตำแหน่งหน้าที่ จากแก่หมืองแก่ฝ่ายเป็นนายตรวจนา ประชานคลองซอย” ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่ามีสถานภาพทางสังคมและเสมือนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ตำแหน่งแห่งที่ยืนที่ใหม่นั้นชาวบ้านหาว่าไม่ว่า ตนเองนั้นไม่ได้มีสิทธิ อำนาจ ใดๆ ทั้งสิ้น นอกจากเป็นเครื่องมือและกลไกการทำงานให้กับรัฐ โดยมีหน้าที่เพียงผู้ส่งสาส์นให้กับชลประทานเท่านั้น รัฐใช้กลไกเหล่านี้ในการสลายความเข้มแข็งชุมชน

สิทธิการใช้น้ำที่ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขในการรับน้ำและระบบการจัดการน้ำ กลุ่มผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ ในการกำหนดบทบาทหน้าที่ ระเบียบ กฎเกณฑ์ สิทธิ การจัดการ คือ รัฐในฐานะของผู้ที่ลงทุนและผู้ให้บริการประชาชน “ตามนิยามรัฐ” เกษตรกรหรือชุมชนมีหน้าที่เพียงผู้รับการให้ การบริการ การปฏิบัติในการจัดสรรน้ำนั้น จึงมีการแยกส่วนอย่างชัดเจน ระหว่างสมาชิกผู้ใช้น้ำกับผู้จัดสรรน้ำ สมาชิกอยู่ในฐานะผู้ให้บริการน้ำจากรัฐเท่านั้น จึงมีสิทธิหน้าที่ในฐานะผู้ใช้น้ำ ส่วนอำนาจในการจัดการ การควบคุมการใช้ การเปลี่ยนแปลง ลักษณะทางกายภาพของระบบส่งน้ำเป็นอำนาจของรัฐที่ใช้วิธีคิดและหลักการในการจัดสรรน้ำอย่างเหมาะสมและเกิดประสิทธิภาพสูงสุดตามหลักวิศวกรรมในการคิดและกำหนดการจัดสรรน้ำ เพราะฉะนั้นการที่จะให้ได้น้ำมาลำดับแรก เกษตรกรต้องเข้าเป็นสมาชิกและต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไร่ข้อต่อรอง ตามที่รัฐผู้ที่นิยามตนเองว่าเป็นผู้ให้บริการประชาชนเป็นผู้กำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียว เพราะฉะนั้นการได้น้ำชลประทานสมาชิกต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ กฎเกณฑ์และสิทธิของรัฐ เช่น การเปิดปิดน้ำด้วยวิธีการจัดสรรน้ำในระบบ “วันที่” ซึ่งระบบระเบียบเช่นนี้เป็นการเบี่ยงเบนประเด็นและเป้าประสงค์ของการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมบนความสัมพันธ์กันอย่าง

เพราะฉะนั้นภายใต้การจัดการน้ำในระบบชลประทาน การที่เกษตรกรหรือแก่
เหมืองฝายจะเข้าดูแล จัดการและควบคุมกีดกันของเหมืองฝายภายใต้ความดูแลของตนเองนั้น
เป็นอย่างยากลำบาก สภาวะของแรงกดดันเหล่านี้ทำให้เกษตรกรหาทางออกในลักษณะปัจเจก
ความขัดแย้งในการใช้น้ำได้ฝังรากลงลึกเข้าสู่เกษตรกรรายย่อยในพื้นที่คลองซอยและคลองย่อยใน
หมวดเหมืองฝายเดียวกันที่ถูกซ้อนทับด้วยระบบชลประทานอีกชั้นหนึ่ง

นอกจากภาวะความกดดันในการหาทางให้ตนเองได้น้ำมาใช้ในการเกษตร ความ
กดดันที่ครอบงำเกษตรกรอยู่ก็คือ การรุกเข้ามาของชุมชนขยายของเมืองเชียงใหม่ โรงงาน
อุตสาหกรรม สนามกอล์ฟ รีสอร์ท ทำให้ความต้องการที่ดินมีมากขึ้น ที่ดินในละแวกบ้านถวายเป็น
ซึ่งเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าพื้นเมืองจึงเป็นที่ต้องการของกลุ่มทุน ประกอบการทำเกษตรกรรมที่
ไม่คุ้มทุน ต้นทุนที่สูงขึ้นจากการค่าวัสดุ อุปกรณ์ ค่าจ้างแรงงาน และกลไกตลาดที่เกษตรกรไม่
สามารถควบคุมได้ : จึงทำให้คนในชุมชนในพื้นที่คลองซอย 21 (พื้นที่ดำเนินการศึกษาวิจัย)
มีการขายที่ดินที่เป็นนาข้าว สวนลำไย อย่างมหาศาล และผันตนเองไปเป็นแรงงานนอกระบบ
หรือลูกจ้างโรงงานแอตทิกซ์ ซึ่งสภาวะความกดดันทางด้านเศรษฐกิจนั้น ส่งผลให้คนในชุมชนเริ่ม
มีความเป็นปัจเจกสูงขึ้น เอาตัวรอด และไม่สนใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัว

ขณะเดียวกันชาวบ้านที่ยังคงดำรงอาชีพเกษตรกรรม ก็เริ่มหันคิดหาทางออก
ปรับตัว แก้ไขปัญหาน้ำไม่เพียงพอ ราคาผลผลิตตกต่ำ สินค้าเกษตรกรรมขายไม่ได้เนื่องจาก
สินค้าล้นตลาด และไม่มีการประกันราคา ในด้านของการแก้ปัญหาเรื่องน้ำ เกษตรกรในพื้นที่
คลองซอย 21 เริ่มเปิดพื้นที่เจรจาและยุทธวิธีที่หลากหลายกับชลประทาน โดยพากันกลุ่มผู้ใช้น้ำไป
เจรจาคัดร้องขอน้ำกับคลองซอย 1-7 และขอหลังน้ำที่ห้วงงานแม่แดง การนำผู้คนไปเฝ้าประตูเปิด
ปิดน้ำ เพื่อป้องกันมิให้เกิดการแอบเปิดประตูระบายน้ำในพื้นที่ดินคลอง

ระบบเหมืองฝายที่ยังหลงเหลืออยู่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบการจัดการน้ำ
รอบเวร และการครอบงำของเศรษฐกิจทุนนิยม เงื่อนไขดังกล่าวเกษตรกรจึงเป็นเพียงผู้รับการ
จัดสรรน้ำ สามารถจำแนกระบบสิทธิชุมชนในการจัดการน้ำที่จำกัดดังนี้ สิทธิในการเป็นเจ้าของ
สิทธิในการจัดการและการใช้ประโยชน์ สิทธิในการตรวจสอบควบคุม/กีดกัน ซึ่งไม่สามารถปรับ
ให้เท่าทันความสลับซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการลดทอนการจัดการทรัพยากร
ของชุมชน กลไกเดิมนี้อาจสูญหายทุกฤดูแล้ง เกษตรกรจำต้องหาทางออกในลักษณะปัจเจก
(Individual) มากขึ้น ปัญหาหลักขมขื่นน้ำที่ตามมาจึงเป็นผลสะท้อนจากเงื่อนไขดังกล่าว

การอ้างสิทธิของรัฐและการคุ้มครองจำกัดอยู่เพียงสิ่งก่อสร้าง เทคโนโลยีที่คน
สร้างขึ้น การใช้สิทธิการใช้น้ำปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นการมอบอำนาจให้กับรัฐในการเข้ามา
ควบคุมหรือบริโภคน้ำผ่านโครงการรัฐ โครงการจัดส่งน้ำแม่แดง เป็นโครงการที่เคลื่อนย้ายน้ำ
จากชุมชนหนึ่งไปอีกชุมชนหนึ่ง จากระบบนิเวศหนึ่งไปยังระบบนิเวศหนึ่ง นำไปสู่การ
ขยายตัวทางการเกษตร การควบคุมทรัพยากรถูกโอนให้หน่วยงานภายนอก ชาวบ้านแต่เดิมที่เคยมี

บทบาทผู้นุรักษ์ บำรุงรักษาแหล่งน้ำถูกลดความสำคัญ ในเชิงนิเวศน์วิทยาวัฒนธรรมระบบการ
ฟื้นฟูน้ำหายไป เนื่องจากแหล่งน้ำมีการฟื้นฟูและใช้ในอัตราขอบเขตการฟื้นตัวที่เหมาะสม การ
ขาดแคลนนํานำมาสู่วิธีคิดเรื่อง การจัดสรรและควบคุม

2. กระบวนการการเรียนรู้เพื่อสร้างตัวตน

ระบบระเบียบบริหารแบบราชการ ที่มีกฎระเบียบในความพยายามที่ยึดโยงและจัด
ระเบียบชุมชนให้มีแบบแผนในการดำเนินไปในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้ง่ายต่อการจัดการ ควบคุม
โดยรัฐเท่านั้น ซึ่งการครอบงำชุมชนเช่นนี้ล้วนแล้วแต่บ่อนทำลายและสร้างความอ่อนแอให้กับ
ชุมชนท้องถิ่น เนื่องด้วยแนวคิดและรูปแบบการพัฒนาของรัฐ ไม่ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านพึ่งพา
ตนเอง และไม่ได้ปกครอง ค้ำครองคนในฐานะมนุษย์ และให้สิทธิอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม
ในทางตรงข้ามกลับสร้าง นัยยะของสิทธิในทางกฎหมายว่า รัฐเป็นที่มาแห่งสิทธิ ในเนื้อหาสาระตัว
บทกฎหมายเป็นเสมือนเครื่องมือในการดำรงอยู่ของรัฐ มากกว่านั้นสิทธิชุมชนที่เกิดจากการ
ทดลองเรียนรู้ตั้งสมมติฐานในชุมชน และมีการผลิตซ้ำแต่ละครั้งในช่วงการเปลี่ยนแปลงได้ถูกบดบังใน
ความสัมพันธ์ของชุมชนภายใต้ฐานคิดของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเทียบเท่าตะวันตก โดย
ใช้หลักเศรษฐศาสตร์และนิศาสตร์มาเป็นตัวกำหนดทิศทางและแนวการดำเนินชีวิตของผู้คน
ในชุมชน

อาทิเช่น การอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรของรัฐจึงเป็นรกร้างแห่งความ
ขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน และระหว่างชุมชนที่ต่างอาศัยทรัพยากรนำตามสิทธิการใช้
ตามธรรมชาติ ทั้งนี้การอธิบายสิทธิการใช้ของชาวบ้านกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้ผ่านการต่อรองการ
เคลื่อนไหวของชาวบ้านทั้งในรูปการเผชิญหน้าขอหลังจากชลประทานในฤดูแล้งทุกๆปี ความรู้
ตามจารีตประเพณีได้ตอบ การใช้การเมือง วัฒนธรรม กลวิธีต่อต้านประจำวัน (Everyday
resistance) คือการใช้คนในชุมชนเป็นกลไกการจัดการ เช่น การซุบซิบนินทา การเก็บ
ประโยชน์จากการทำงาน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ยังพอหลงเหลือให้เห็นอยู่ในบางชุมชน
เพื่อมาต่อรองและทำลายความชอบธรรมการอ้างสิทธิในน้ำของรัฐ

ในอดีตรัฐชนใช้น้ำใช้จารีต และกฎหมายดั้งเดิม คือ มังรายศาสตร์ หรือ กฎ
ธรรมชาติแห่งวัฏจักรน้ำ เป็นตัวควบคุม ดูแล จัดการ โดยอยู่บนพื้นฐานคิดที่ทุกคนเท่าเทียม และ
การนิยามให้ความหมาย “น้ำ” อย่างมีคุณค่า ในขณะที่ปัจจุบันคำจำกัดความน้ำจาก common คือ
คุณค่า ที่เป็นสมบัติร่วมของสาธารณะ กลับถูกแปรสภาพให้กลายเป็นสมบัติส่วนตัวได้ สามารถ
เป็นเจ้าของครอบครองเองรวมถึงการมองน้ำอย่างมีมูลค่า (value) มีราคา สามารถซื้อขายได้อย่างถูก
กฎหมาย เพราะฉะนั้นฐานคิดที่รัฐมองและทำให้น้ำมีมูลค่าเช่นนี้ ทั้งยังมีความพยายามออก
กฎหมายมาควบคุม เพื่อสร้างความชอบธรรมและการที่รัฐจะเข้าครอบครอง “น้ำ” ได้อย่างถูกต้อง
และชอบธรรม การตีความให้และการสร้างมูลค่าให้กับน้ำ โดยใช้กฎหมายและนโยบายตีกรอบ

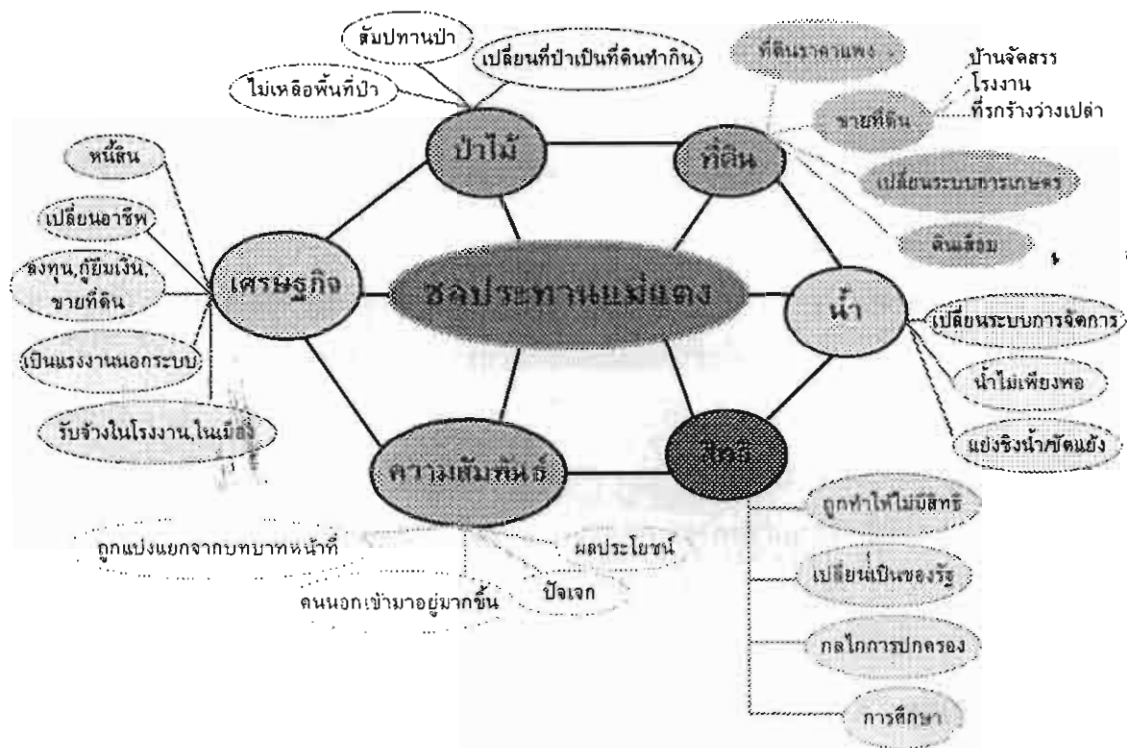
บังคับก็เท่ากับว่ารัฐกำลังใช้กฎหมายมาละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานในเข้าถึง การใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น โดยอ้างถึงหลักการกระจายอำนาจและวิธีการของรัฐกลับรวมศูนย์ อำนาจ และให้ประโยชน์แก่คนส่วนน้อยที่มีพลัง ทุน ในการเข้าถึงแหล่งอำนาจและแหล่ง ทรัพยากร

เมื่อสิ่งที่ยึดโยงชุมชนกำลังถูกสลายลงด้วยแนวคิดที่รับเป็นเจ้าของทรัพยากร และ จากระบอบการพัฒนาประเทศ การรวมศูนย์อำนาจ จึงทำให้พลังชุมชนแตกกระจายและเคลื่อนที่ ออกจากฐานการผลิตในชุมชน พลังอำนาจในการจัดการและการต่อรองของชาวบ้านจึงอ่อนแอลง อย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนการผลิต รูปแบบแบบการผลิต ระบบการจัดการ กลับ กลายเป็น “พันธะสัญญาเศรษฐกิจ” ที่ชุมชนต้องพึ่งพิงคนข้างนอก กลไกการตลาด ชาวบ้านไม่มี อิสรภาพในการใช้สิทธิดั้งเดิม ในความเป็นชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรมและทรัพยากรในการต่อรอง กับชลประทาน ชลประทานกุมสิทธิ-หน้าที่ในการสั่งการ ผลักดันให้ชาวบ้านที่ใช้น้ำปฏิบัติตาม อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะเดียวกัน กลุ่มผู้อุปถัมภ์ก็ใช้ความสัมพันธ์ของผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ เข้า มาเสริม เดิมและสร้างฐานตนเองให้มากขึ้น จากที่ผ่านมาเห็นได้จากในหลายๆ กรณี ที่ชาวบ้านมัก เรียกร้องให้ส.ส.หรือสจ. นายอำเภอมาแก้ไขปัญหาเจรจากับชลประทาน หรือเป็นหน้าที่ของ ผู้ใหญ่บ้าน นายตรวจนา ประธานคลองซอยที่ต้องเป็นผู้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ด้วยบทเรียนและชุดประสบการณ์ที่ชุมชนได้รับ การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา ว่า สุดท้ายแล้วการแก้ไขด้วยวิธีการพึ่งพาคนอื่นไม่ใช่ทางออกที่แท้จริงในการแก้ไขปัญหาและยังเป็ นการแก้ไขที่ปลายเหตุ ซึ่งวัฏจักรของปัญหาก็จะวนกลับมาอยู่อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ และผู้ที่ เข้ามาช่วยแก้ไขก็ไม่ได้มีความจริงใจในการช่วยเหลือ แต่กลับมีผลประโยชน์อยู่เบื้องหลังความ ช่วยเหลือ “ไม่มีอะไรได้มาโดยที่ไม่ต้องสูญเสียอะไรไป” เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้ ทดลอง ลองผิดลองถูก ชาวบ้านเริ่มปรับตัว ปรับวิธีคิด ปรับแนวทางการปฏิบัติ จนพอที่จะสามารถตั้ง รับและเริ่มรุกเข้าสู่ระบบการจัดการน้ำของชลประทาน เพื่อให้ตนเอง กลุ่มมีส่วนร่วมในการ กำหนด การตัดสินใจมากขึ้น

โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติการ การปรับตัว ปรับโครงสร้าง กลไก และการ วางแผน เพื่อเสริมอำนาจในการต่อรองกับผู้มีอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ชาวบ้านมีการ ต่อรองที่ซับซ้อนแบบขล และกับการทำงานและการสานความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นนั้น ปรากฏว่าชาวบ้านรับและปรับเอาแนวคิดเรื่องการจัดองค์กรและ วัฒนธรรมการทำงานไปเป็นแนวปฏิบัติมากขึ้น ความน่าสนใจของแนวคิด ปฏิบัติการ การจัดรูป องค์กรขององค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชนเองได้ มีการสร้างกลไกในรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน คือ มี การจัดทำยุทธศาสตร์ แผนปฏิบัติการ โครงสร้างองค์กร ฯลฯ เพื่อให้้องค์กรชุมชน เครือข่ายได้ ก้าวข้ามพ้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆที่มีในท้องถิ่น

แผนผังโครงสร้างความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลง

3. ปฏิบัติการการใช้สิทธิของชุมชนและกระบวนการต่อสู้และการผลักดันทางนโยบาย

ปฏิบัติการใช้สิทธิของชุมชน เป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและความชอบธรรมของชุมชนที่ถูกกลืนหายไปโดยกระบวนการทำงานของรัฐ ซึ่งปฏิบัติการในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่แดงตอนล่างนั้น ผ่านขั้นตอนการเรียนรู้จากประสบการณ์ ปฏิบัติการ การสังเคราะห์ และสรุปบทเรียนจากสิ่งที่เกิดขึ้นที่ผ่านมาในอดีต

เบื้องต้นชุมชนเรียนรู้เรื่องสิทธิและปฏิบัติการสิทธิผ่านของตนเอง ผ่านการถกเถียงสิทธิ กระบวนการต่อมา คือ ความพยายามในการแสดงสิทธิและการยืนยันความมีตัวตนของตนเองกับสังคม สิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนที่เห็นอย่างชัดเจนในการเรียกร้องสิทธิและการปกป้องตนเองจากการถูกเอาเปรียบ หรือการก้าวข้ามผ่านความกลัวจากระบบเจ้าขุนมูลนาย ผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าตนเองที่ชุมชนชนบทถูกครอบงำมานาน นั่นคือ ผ่านการสามารถเอาชนะความกลัว ข้าราชการ ผู้นำทางการเมือง การเรียกมีการตรวจสอบนโยบาย การจัดสรรน้ำ การสอบถามข้อมูลและให้ข้อมูล ร้องเรียนขึ้นหนังสือต่างๆจากรัฐท้องถิ่นถึงรัฐบาลกลาง

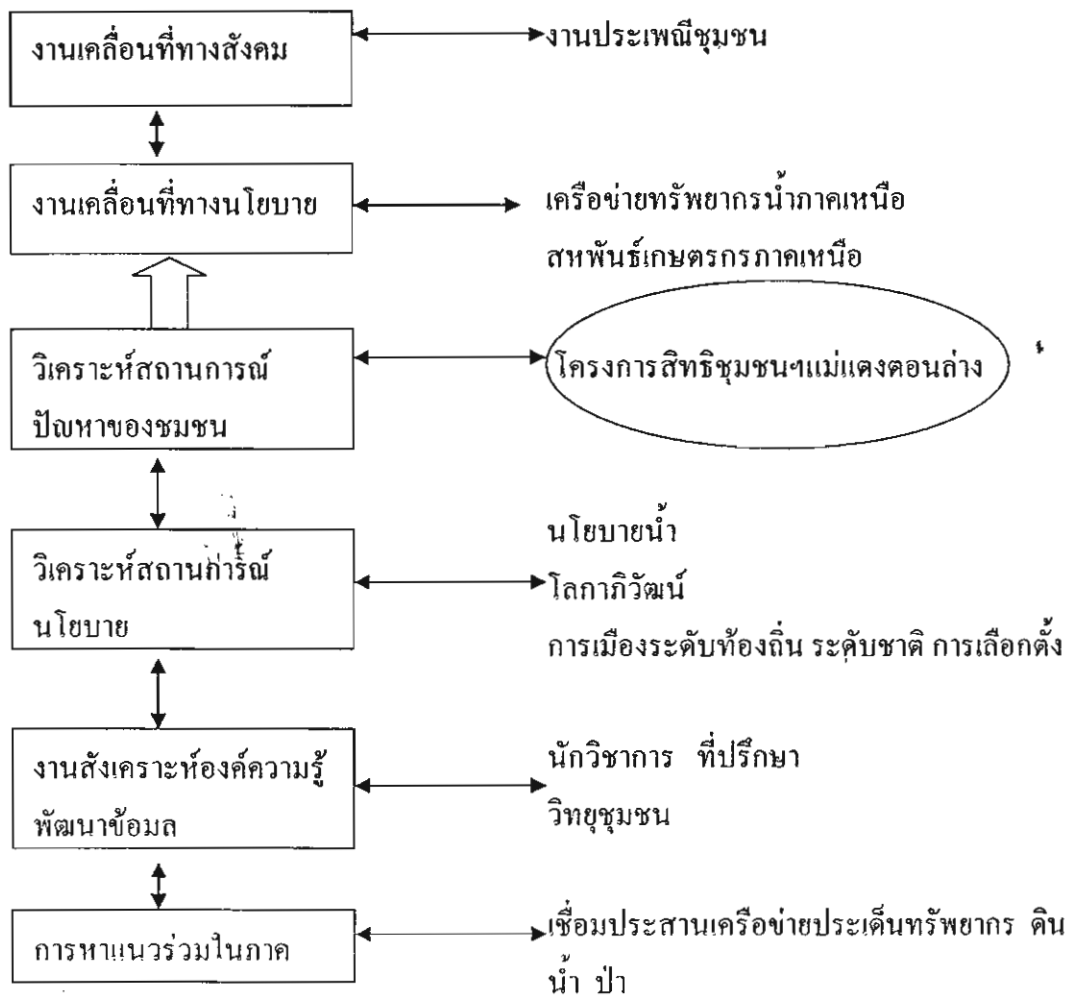
การทำงานกับสื่อ ทั้งสื่อที่เป็นสื่อท้องถิ่นและสื่อส่วนกลาง รวมถึงความพยายามในการทำการสื่อสารด้วยตนเอง ทั้งในแนวราบและในแนวตั้ง คือ การจัดตั้งวิทยุชุมชน การทำ

สารสนเทศประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เนื่องจากชุมชนมองว่า ข้อมูลข่าวสารและสื่อสารมวลชนในปัจจุบันเป็นการสื่อสารทางเดียวและไม่สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลได้ ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งในการสื่อสารบอกกล่าวเตือนและเป็นการเพิ่มที่ยืนของชุมชนในสังคม

การแสดงตัวตนในฐานะ “ผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการผันน้ำ” และการทวงถามสิทธิของตนเอง ชุมชนเริ่มมีการตั้งคำถามกับสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่และทวงถามไปยังบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งการเรียกร้องให้มีการติดตามตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานราชการในพื้นที่มากขึ้น การยื่นข้อเสนอเพื่อแสดงแสดงสิทธิในการป้องกันตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการติดตาม การทวงสัญญา การยื่นหนังสือ ความพยายามจะเปิดเวทีเจรจากับชลประทาน การรวบรวมรายชื่อ 2,600 กว่าคนเพื่อยื่นหนังสือต่อกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยุติโครงการการก่อสร้างโครงการเพิ่มปริมาณน้ำเขื่อนแม่กวงอุดมธารา รวมทั้งการนำเสนอปัญหาและข้อเรียกร้องต่อเวทีสาธารณะต่างๆ การเจรจาดูเรื่องกับชลประทานให้มีการเปิดเผยข้อมูลปริมาณน้ำที่จัดสรรให้แก่ภาคส่วนต่างๆ แต่ละปี การต่อเรื่องลำดับการจัดสรรน้ำก่อนหลัง โดยควรให้ภาคเกษตรกรรมก่อน เนื่องจากมีปัญหาขาดแคลนเรื่องน้ำทุกฤดูแล้งก่อนแล้ว

ทั้งนี้ทั้งนั้นการใช้สิทธิของชุมชนที่เกิดขึ้น เป็นก้าวแรกเดินทางในการต่อสู้เพื่อให้สิทธิของตนเองและการแสดงตัวตนในสังคมอย่างเต็มรูปแบบ เนื่องการก้าวผ่านความคุ้นชิน การถูกกดขี่ให้อยู่ภายใต้กฎระบบระเบียบของรัฐไทยมาอย่างยาวนาน แต่นับว่าเป็นนิมิตหมายที่ดีที่ชุมชนเริ่มก้าวเดินข้ามผ่านตัวตนของตนเอง และจากการถูกครอบงำมาอย่างช้านาน

ผังการวิเคราะห์กลไกทางสังคมและกระบวนการทำงานการต่อสู้

ปี 2540 นายสำราญ พิมสาร ได้รับเลือกเป็นประธานคลองซอย 21 ทำหน้าที่ดูแล จัดสรรน้ำ ประสานงานกับชลประทานและสมาชิกผู้ใช้น้ำ มองเห็นปัญหาการจัดสรรน้ำของ ชลประทาน แบบแผนที่แน่นอนตายตัว ส่งผลต่อการขาดแคลนน้ำแก่พื้นที่เกษตรกรรมในคลอง ซอย 20-23 จึงพยายามให้มีการเจรจากับ การประปา เพื่อสร้างข้อตกลงใช้น้ำร่วมกัน คือในหน้า ฝนการประปาสามารถสูบได้เต็มที่ทั้ง 2 เครื่อง แต่ในหน้าแล้งสามารถสูบได้ 1 เครื่อง การตรวจ โดยการวัดปริมาณจากเครื่องวัดน้ำ

ปี 2541 เกิดภาวะขาดแคลนน้ำอย่างหนัก นายสำราญ พิมสารได้ทำเรื่องขอเครื่อง สูบน้ำจากชลประทาน 4 เครื่องมีรายเซ็นลูกเหมืองทุกคนประกอบ เพื่อขอสูบน้ำจากหนองน้ำ สาธารณะเทศบาล 2 เครื่อง (หลังศาลากลางจังหวัด) และขอสูบน้ำจากอ่างเก็บน้ำคำยทหาร สัตว์ ค่าง แมริม 2 เครื่อง โดยขอคำสั่งจากผู้ว่าราชการจังหวัด การแก้ปัญหาครั้งนี้รองรับพื้นที่เกษตรกร คลองซอย 20-23 การมีส่วนร่วมจึงเกิดจากผู้ใช้น้ำตั้งแต่ โชน 7-15 เป็นเวรเฝ้าหน้า โชนละ 2 คน

หนึ่งเครื่องสูบน้ำต้องมีคนเฝ้า 10 คน (วันละ 40 คน จดละ 20) เจ้าหน้าที่ชลประทานพยายามที่จะเข้ามาเก็บเงินจากการสูบน้ำจากคลองชลประทานสายหลักแต่ยังไม่เป็นผล

ปี พ.ศ. 2536 พ่อหลวงชื่น ศรีวิสัย ร้องเรียนทางอำเภอทางดง กรณีศูนย์หัตถกรรมบ้านถวายนมเหมือง เปลี่ยนเส้นทางเดินน้ำ ร้านค้าบ้านถวายนมบริหารจัดการแก้ไขให้แก่โดยดี

วันที่ 20 พฤศจิกายน 2546 เครือข่ายประชาชนผู้ใช้น้ำคลองซอย 21 ยื่นหนังสือขอ "ยกเลิกโครงการผันน้ำแม่แดง-แม่จิด-แม่กวัง" ต่อรมต.ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ พร้อมเครือข่ายกลุ่มน้ำภาคเหนือที่โรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิง

วันที่ 20 ธันวาคม 2546 เครือข่ายประชาชนผู้ใช้น้ำคลองซอย 21 ยื่นหนังสือขอ "ยกเลิกโครงการผันน้ำแม่แดง-แม่จิด-แม่กวัง" ต่อนายกรัฐมนตรี พร้อมรายชื่อ 1,587 คน ในฐานะ "ผู้เสียหาย" ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2547 จดหมายจากสำนักงานนายกรัฐมนตรี ให้ระงับโครงการผันน้ำแม่แดง-แม่จิด-แม่กวัง ถึงนายตำรวจ พิศาน ประธานเครือข่ายประชาชนกลุ่มน้ำแดงล่าง

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2547 นายตำรวจ พิศาน เป็นประธานสายใต้ จากตลาดต้นพยอมหลังมหาวิทยาลัยเชียงใหม่จนถึงคลองซอยที่ 23 อ.สันป่าตอง ขอให้ชลประทานเปิดเผยข้อมูลเรื่องโครงการผันน้ำแม่แดง แม่จิด แม่กวัง ชลประทานปฏิเสธให้ข้อมูล

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2547 อบต.บุญยืน จันทรฝั้น หรืออดีตกำนันสันผักหวานแจ้งเรื่องการสร้างอ่างน้ำที่สบท้าย อ.แม่แดงที่การประชุมระดับอำเภอประจำเดือน จากนั้นส่งจดหมายมาที่ผู้ใหญ่บ้านขอรวบรวมรายชื่อชาวบ้านสนับสนุนการสร้างอ่างเก็บน้ำ อบต.บ้านแหวน นายกำพล รับแจ้งให้คณะกรรมการเก็บรวบรวมรายชื่อยกเลิกโครงการผันน้ำแม่แดง-แม่จิด-แม่กวัง ของเครือข่ายประชาชนผู้ใช้น้ำคลองซอย 21 โดยขอให้ผู้นำมีการชี้แจงเรื่องโครงการผันน้ำเสียก่อน

เดือนเมษายน พ.ศ. 2547 กลุ่มสวนลำไยบ้านกาดเจรจาขอหลังน้ำจากชลประทานเนื่องจากน้ำขาดแคลน นาปรังและสวนลำไยได้รับความเสียหาย ชุมชนต้องกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 60,000 บาทเพื่อซ่อมเครื่องสูบน้ำและจ่ายค่าน้ำมัน โดยคิดค่าตัวเฉลี่ยไร่ละ 200 บาท ขายผลผลิตแล้วจึงคืนเงินกองทุนหมู่บ้าน

เดือนเมษายน พ.ศ. 2547 นายประสิทธิ์ ผู้ใหญ่บ้านบวกหมู่ 4 ต.หนองแก้ว พร้อมสจ.จรัส กิยาพรพร้อมสมาชิกผู้นำราว 20 คนขอหลังน้ำจากชลประทานได้ จำนวน 6 ชั่วโมง เนื่องจากเป็นช่วงวิกฤติการขาดแคลน และพบว่าบ่อน้ำตื้นและประปาในหมู่บ้านน้ำแห้ง

เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2547 นายไพฑูรย์ กิตติกุล นายตรวจนาบ้านละโว้ ตำบลหนองแก้ว ปฏิเสธให้ข้อมูลพื้นที่รับน้ำและจำนวนเกษตรกรที่เพาะปลูกในฤดูแล้งปี 2547 แก่ชลประทาน จนกว่าจะชลประทานเปิดเผยปริมาณจัดสรรน้ำแต่ละคลองซอย ทุกกิจกรรมแก่สมาชิกผู้ใช้น้ำทั้ง 23 คลองซอยได้รับทราบ

19-22 พฤษภาคม 2548 เครือข่ายประชาชนกลุ่มน้ำแม่แดงล่าง ขึ้นหนังสือต่อ นาง สุภารัตน์ เกตุราพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสว.นายแพทย์ นิรันทรที่รัฐสภา ร่วมกับสมัชชาजनคน กรณี ปัญหาเขื่อน 9 กรณีปัญหา ในเจตนารมณ์ร่วม "ปัญหา แก่ต้องสะสางและแก้ไข ก่อนสร้างปัญหาใหม่ให้คนจน" และร่วมเข้าเจรจากับรองอธิบดี กรมชลประทาน นายละเอียด แก้วเขียวหวาน เพื่อรับทราบเรื่องเท่านั้น

25 พฤษภาคม 2548 เครือข่ายประชาชนกลุ่มน้ำแม่แดงล่างเข้าชี้แจงข้อมูล สภาพปัญหา ผลกระทบที่คาดว่าจะได้รับและนำเสนอทางเลือกก่อนนายอำเภอหางดง นายประเสริฐ โอสภาพันธ์ ร่วมกับชาวบ้านแม่ขนิลให้ กรณีเขื่อนแม่ขาน ประมาณ 60 คน หลังจากขึ้นหนังสือสำนักงานชลประทานเขตที่ 1 และส่งเรื่องต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่

10 มิถุนายน 2548 เครือข่ายประชาชนกลุ่มน้ำแม่แดงล่าง ขึ้นหนังสือ นายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ร่วมกับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ ที่โรงเรียนบ้านปางแดง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ ขอยกเลิกโครงการผันน้ำ

24 กรกฎาคม 2548 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ อนุกรรมการว่าด้วยเรื่องน้ำและแร่ ประกอบด้วย อาจารย์ชวสันต์ พาณิช, อ.รศยา จันทระเจียร, อ.ศศิณ เกลิมลาภและคุณหาญณรงค์ เยาวเลิศ ลงพื้นที่กรณีปัญหาที่มีหนังสือร้องเรียนของเครือข่ายประชาชนกลุ่มน้ำแม่แดงล่าง เรื่องโครงการผันน้ำแม่แดง-แม่จิด-แม่กวง และชาวบ้านแม่ขนิลได้ กรณีเขื่อนแม่ขาน และดำเนินงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป.

4. กระบวนการสนับสนุนการสร้างการเรียนรู้ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและบทบาทของคณะศึกษาวิจัย

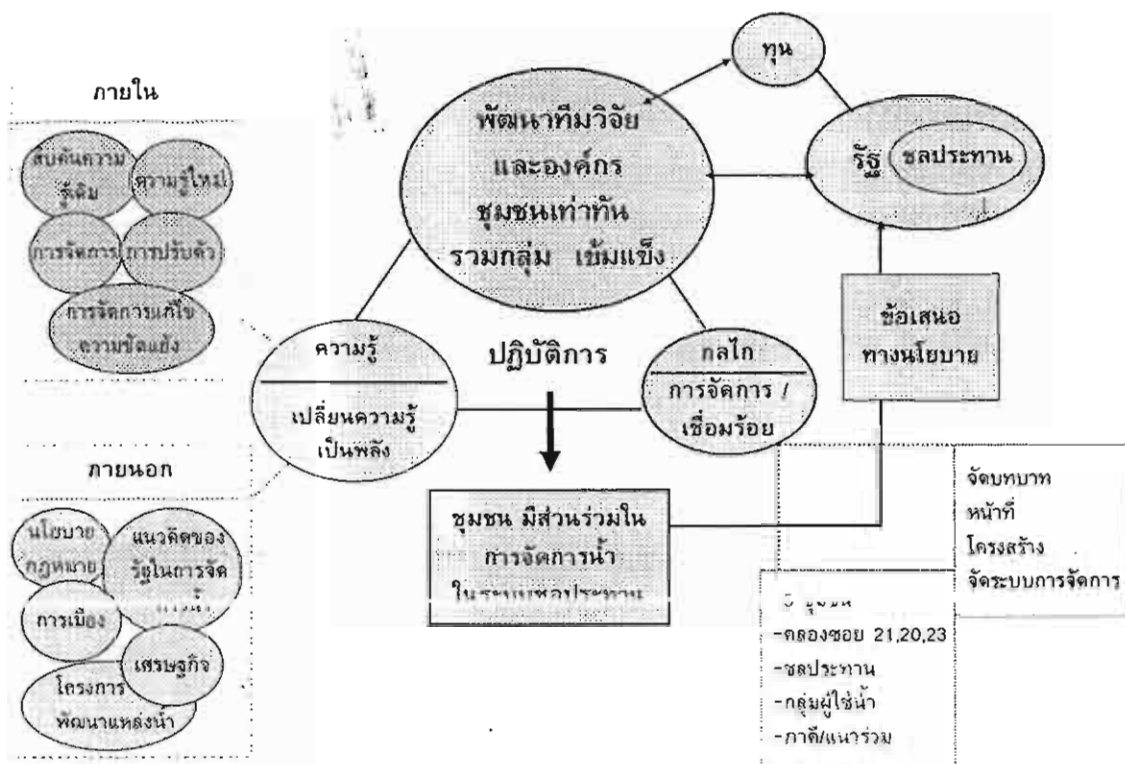
การสร้างความเข้าใจและเรียนรู้เรื่อง "สิทธิชุมชน" และการปฏิบัติการ พิจารณารากฐานและพัฒนาการใช้สิทธิ ตัวอย่างเช่น กรณีที่ชุมชนทางดงต่อต้านโรงเผาขยะเมื่อปี 2537 ในการสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนนั้น สิ่งที่สำคัญ คือ คนทำงานเองจำเป็นต้องเรียนรู้ชุมชน ประวัติศาสตร์ พัฒนาการ ความสัมพันธ์ เงื่อนไข ปัจจัย ตัวแปรต่างๆที่ทำให้ชุมชนหนึ่งๆเป็นเช่นนั้น ชาวบ้านเลือกหรือไม่เลือกอะไรด้วยเงื่อนไขอะไร ใช้ฐานคิดอะไรเป็นสำคัญในการจัดการเรื่องราวหนึ่งๆ รวมถึงการทำความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชน ชุมชนมองเรื่องสิทธิเป็นอย่างไร ให้ นิยามและความหมายว่าอย่างไร โดยทั้งหมดจำเป็นต้องถอดรหัสออกมา ซึ่งที่ผ่านมาโดยคนภายนอกมักมองว่า เมื่อมีปัญหาที่กระทบกับชาวบ้านต้องรวมตัวลุกมาต่อสู้ แต่ชาวบ้านกลับมองว่า ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร ขณะที่กระบวนการใช้สิทธิทำให้ชุมชนได้มองเห็น และจัดระดับความสัมพันธ์ซึ่งมีหลายระดับ และไม่จำเป็นต้องเป็นทิศทางเดียวกัน

เพราะสิทธิชุมชนมีความเฉพาะเจาะจงในแต่ละพื้นที่ ในบริบทและสถานการณ์ สิทธิเกษตรกรบนฐานทรัพยากรดิน น้ำ การออกแบบการเรียนรู้ต้องครอบคลุมความเป็นจริงทาง

สังคม ไม่ว่าจะเป็นนโยบาย กฎหมาย สถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อตกลงการค้าเสรี (FTA), การแปรรูปน้ำ, กฎหมายน้ำและกฎหมายอื่นๆ การละเมิดสิทธิชุมชนในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ชุมชนเท่าทันสถานการณ์ ตอบโต้กับกระแสการเปลี่ยนแปลง

งานข้อมูลข่าวสารและการสื่อสารในระดับปัจเจก กลุ่ม ท้องถิ่น และระดับเครือข่าย เพื่อให้ชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งที่มาของข้อมูลข่าวสาร และสถานการณ์ต่างๆ

แผนผังกระบวนการทำงานและการเรียนรู้

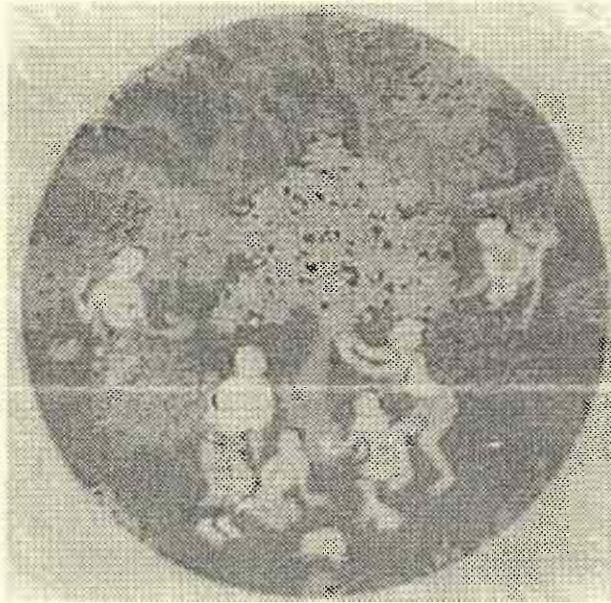
สร้างการทำความเข้าใจ เป็นการลงเปิดเวทีให้ข้อมูลกับชุมชนในพื้นที่เป้าหมายถึงการทำงาน กระบวนการ และผลที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนในการศึกษาวิจัย รวมทั้งการเลือกตั้งตัวแทนเข้ามาสู่ทีมวิจัยชุมชน พัฒนาทีมวิจัยชุมชนและการขยายเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับลุ่มน้ำ ในการพัฒนาทีมวิจัยดำเนินการควบคู่ไปกับชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย โดยการ พุดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุม ศึกษาดูงาน และการถ่ายทอดประสบการณ์ เพื่อนำไปสู่การปรับความคิดและการสร้างมุมมองใหม่ๆ ให้กับทีมและชุมชน

ข้อมูล จะเป็นการวางแผนกรอบการเก็บข้อมูล เนื้อหา ประเด็น และเครื่องมือในการจัดเก็บ เพื่อให้เห็นประวัติศาสตร์ของชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนในด้าน

เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม องค์ความรู้ วิถีชีวิต ระบบการผลิต และปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวและของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันในสถานะของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง และชุมชนวิวิธิด รูปแบบการจัดการน้ำอย่างไร เพื่อที่จะใช้เป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์สถานการณ์และชุดคิดของชุมชน และเพื่อให้เกิดได้เรียนรู้และสำนึกทางสังคมของตนเอง

การเรียนรู้และปฏิบัติการ นำไปสู่การพัฒนาและยกระดับความคิด ความรู้ โดยเน้นไปที่นำเอาสถานการณ์เป็นเงื่อนไขในการสร้างความเข้าใจและการเรียนรู้ เช่นเรื่อง 1) การจัดสรรน้ำของโครงการชลประทานแม่แตงที่การตัดสินใจขึ้นอยู่กับชลประทานเพียงฝ่ายเดียวทั้งที่ชุมชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์มีมากมายหลายกลุ่มซึ่งที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไรกับชุมชนบ้าง “ชุมชนไม่ได้เข้าไปมีสิทธิในการจัดการ การจัดสรรน้ำมาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการฯ” 2) โครงการผันน้ำแม่แตง-แม่จัน-แม่กวัง (โครงการเพิ่มปริมาณน้ำขึ้นแม่กวังอุคมาธารา) 3) นโยบายและกฎหมายน้ำ 4) โครงการเหมืองถ่านหินลิกไนต์ 5) แนวคิดของรัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สามารถคิดวิเคราะห์และเท่าทันข้อมูลข่าวสาร, นโยบายของรัฐที่จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการใช้ การจัดการน้ำ ระบบการผลิตของชุมชน และเพื่อเป็นการสร้างความรู้ผ่านตัวตนของชุมชน ไปสู่การขยายแนวร่วม เครือข่ายองค์กรชุมชนในระดับคลองซอยย่อยและระดับเครือข่ายโครงการชลประทาน เพื่อพัฒนาสู่กระบวนการการสร้างกลไกภาคประชาชนผู้ใช้น้ำในการการแก้ไขปัญหา คลื่นความขัดแย้ง และสร้างระบบกติกากาการจัดการ จัดสรรน้ำของประชาชนผู้ใช้น้ำชลประทานแม่แตง

วิเคราะห์และสังเคราะห์ เป็นกระบวนการการย่อยและแยกแยะประเด็น ข้อมูลต่างๆ นำไปสู่ผลที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ชุมชนได้เห็นและตระหนักถึงความเป็นจริง การปรากฏถึงนัยยะและเบื้องหลังความเป็นมาของนโยบาย การก่อเกิดของการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนากระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการในการจัดการ การแก้ไขปัญหา และพัฒนาสู่ข้อเสนอทางนโยบายในการจัดการน้ำของชุมชนที่เป็นรูปธรรมและสามารถปฏิบัติได้จริง

บทสังเคราะห์งานวิจัย

สิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน

โดย
สนั่น ชุสกุล และคณะ

สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

เปิดศักราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๙
ณ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

บทสังเคราะห์งานวิจัยโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน¹

สิทธิชุมชนคนอีสาน

โดย สนั่น ชูสกุล / กรกฎาคม ๒๕๔๙

๑. การแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าคือคุณค่าแห่งสิทธิชีวิตที่ดีร่วมกันคือคุณค่าแห่งสิทธิชุมชน

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ทุกยุคทุกสมัย มีสัญชาตญาณแห่งการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ซึ่งเป็นพื้นฐานเดียวกับสิ่งมีชีวิตทุกอย่างในโลก มนุษย์ยังมีสำนึกของการแสวงหาชีวิตที่ดีกว่า ความไม่พอใจถึงอิสรภาพ ไม่ถูกจองจำ ไร้คณาธารณ์ เอารัดเอาเปรียบ มนุษย์ต่อสู้กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ด้วยการคิดค้นเครื่องมือที่จะควบคุม จัดแปลงธรรมชาติเพื่อการได้มาซึ่งปัจจัยดำรงชีพ มนุษย์ยังเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้เข้ากับกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติบางด้านที่ตนไม่อาจควบคุม จากสังคมล่าสัตว์เร่ร่อน ยกระดับมาเป็นสังคมเกษตรกรรม เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ผลิตปัจจัยดำรงชีพด้วยตนเอง ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติทดลองถูกทำซ้ำ ทบทวนแก้ไข สรุปลงสอน สัมผัสสืบทอดกันมา

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัย สร้างหลักประกันการอยู่รอดร่วมกัน เกิดการเรียนรู้ในการอยู่รวม ความขัดแย้ง อิจฉาริษยา โกรธเกลียดอยากมีอยากได้ ความลุ่มหลงซึ่งมีอยู่ในหมู่มนุษย์ นำมาซึ่งการกดขี่ข่มเหงเอารัดเอาเปรียบกันและกัน เกิดการแย่งชิงเบียดเบียนเช่นฆ่า และความแตกแยก แต่ความจำเป็นในการอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญกว่า มนุษย์จึงได้สร้างแบบแผนในการแก้ความขัดแย้ง แบบแผนในการแบ่งปันจัดสรรสิ่งที่ได้มาให้สมาชิกตามฐานะที่แต่ละคนพึงมีพึงได้ เป็นแบบแผนที่สมาชิกทุกคนยอมรับร่วมกัน ขณะเดียวกันมนุษย์ยังมีสำนึกที่ตึงาม การช่วยเหลือเกื้อกูล พึงพาอาศัย ความรักความผูกพันความสามัคคีในหมู่คณะและความเอื้ออาทรต่อกัน สิ่งนี้ก็ถูกทอขึ้นมาเป็นแบบแผนของการอยู่รวมของมนุษย์เช่นเดียวกัน “แบบแผน” ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการอยู่ร่วมกันกล่าวได้ว่าเป็น “แบบแผนความสัมพันธ์ของมนุษย์” ซึ่งต่อมาเราเรียกกันว่า “สิทธิ” นั่นเอง

สิทธิเป็นสิ่งที่จรรโลงสายสัมพันธ์และการพึ่งพิงระหว่างสมาชิกของชุมชนเอาไว้ สิทธิเป็นรากเหง้าของความเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีน้ำหนักมากกว่ากฎหมายหรือนโยบายสาธารณะทั้งปวง (ยศ สันติสมบัติ, ๒๕๓๙)

“สิทธิ” แปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕) ความสนใจศึกษาเรื่องสิทธิในสังคมไทยอาจเป็นไปตามความเคลื่อนไหวทางวิชาการของสังคมตะวันตก ซึ่งตามแนวคิดตะวันตกให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกชนอันเป็นฐานทางปรัชญาของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม และระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลอันเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม แต่ในบริบทสังคมไทยและสังคมตะวันออก ระบบสิทธิวางอยู่บนพื้นฐานของชีวิตรวมหมู่ของชุมชน มีการให้คุณค่าและเคารพใน

¹ เอกสารประกอบงานเวทีวิชาการสาธารณะเปิดตำราสิทธิชุมชน ครั้งที่ 3 ตอน “สิทธิชุมชน : มิติปฏิบัติการเมือง” วันที่ 14-15 กรกฎาคม 2549 ณ สมาคริสตจักร กรุงเทพฯ

“ส่วนรวม” และกรรมสิทธิ์ร่วม” ของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นระบบสิทธิในสังคมของเราจึงต้องเรียกว่า “สิทธิชุมชน”

“สิทธิชุมชน” เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ แต่แท้ที่จริงแล้ว “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ๒๕๔๖) และยังเป็นพลังยึดเหนี่ยวสำคัญของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และกำกับอยู่ในทุกระบบของชุมชน ระบบเศรษฐกิจ ระบบการดูแลสุขภาพ ระบบการศึกษา ระบบการปกครอง ระบบยุติธรรม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ฯลฯ ในระบบเหล่านี้ ชุมชนได้สร้าง “ข้อตกลงร่วม” หรือระเบียบกฎเกณฑ์ที่เป็นที่เข้าใจและยอมรับกันของสมาชิกชุมชน กฎเกณฑ์เหล่านี้ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของ คุณธรรมและศีลธรรมทางศาสนา อันเป็นคุณค่าที่สมาชิกชุมชนยึดเป็นคุณค่าร่วมกันมีบทลงโทษแก่ผู้ฝ่าฝืน และมีกลไกการจัดการที่แน่นอน

ขณะเดียวกัน ชุมชนก็ดำรงอยู่ในสังคมใหญ่ ภายใต้อำนาจรัฐ และอยู่ท่ามกลางระบบเศรษฐกิจการตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอกก็เป็นระบบสิทธิหนึ่งเช่นกัน ท่ามกลางความสัมพันธ์กับฝ่ายต่างๆ ในสังคมใหญ่ “สิทธิของชุมชน” จะมีมากมีน้อยก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพของชุมชนที่จะถ่วงดุลกับภายนอก และยังขึ้นอยู่กับโอกาสตามกฎหมายของประเทศและวุฒิมารของสังคมที่จะเปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงตัวตน มีระบบการจัดการทรัพยากรของตนเองหรือการกำหนดทิศทางการพัฒนาโดยตัวเองได้มากน้อยแค่ไหน ข้อสรุปอันสำคัญที่ชี้ให้เห็นพลังที่แท้จริงของสิทธิชุมชนก็คือ “เรื่องสิทธิไม่ได้เกิดขึ้นมาเพียงเพราะการอุปถัมภ์รับรองทางกฎหมายของรัฐเท่านั้น หากโดยแท้จริงเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเกิดกลุ่ม เกิดการรวมตัวของกลุ่มชนเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ หรือสำนึกความเป็นตัวตนร่วมกัน และที่สุดก็มีพลังความสามารถเพียงพอที่จะจัดตั้งระบบสิทธินั้นให้เป็นจริงเป็นที่ยอมรับนับถือของสังคมวงกว้างได้ (เสนห์ จามริก, ๒๕๔๗)

ดุลยภาพของสิทธิภายในของชุมชน และดุลอำนาจระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอกปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วรุนแรงของสังคมไทยและสังคมโลกในปัจจุบันซึ่งเป็นการขับเคลื่อนโดยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีอันเป็นแบบแผนการพัฒนาระแสหลักของสังคมโลกเวลานี้ ได้ก่อผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งรุนแรง ทั้งด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ถูกใช้แบบล้างผลาญ เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ คนรวยกับคนจน ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท วิถีชีวิตอันดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นชนบทและชนกลุ่มน้อยถูกบั่นทอนและคุกคาม และเกิดปัญหาทางสังคมอีกนานาประการที่แก้ยากขึ้นทุกวัน สถานการณ์ใหม่นี้ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนมากมาย เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐและทุนและยังกระตุ้นให้คนภายในชุมชนและท้องถิ่นขัดแย้งกันเองอย่างหนัก ภาคชุมชนได้ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อต้าน ต่อสู้ ต่อรอง เพื่อปรับดุลความสัมพันธ์ทางอำนาจกับภายนอก ขณะเดียวกันก็เกิดการปรับตัวเอง สร้างความเข้มแข็งสร้างภูมิคุ้มกันภายใน ความเคลื่อนไหวเหล่านี้อาจนำมาซึ่งชัยชนะหรือความพ่ายแพ้ ปนเปื้อนไปด้วยคราบน้ำตาและหยดเลือด แต่เป็นปฏิบัติการที่ได้ให้บทเรียนและความรู้ใหม่ๆ ให้กับสังคมในการแสวงหาทางเลือกเพื่อชีวิตที่ดีกว่าในวันข้างหน้า

โครงการสิทธิชุมชนภาคอีสานได้ร่วมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องสิทธิชุมชนร่วมกับชาวบ้านที่กำลังปฏิบัติการอย่างเข้มข้นในการแก้ปัญหาการถูกละเมิดสิทธิจากโครงการพัฒนาของรัฐใน

รอบ ๓ ปีที่ผ่านมาโดยมุ่งตอบโจทย์ที่ว่า ท่ามกลางปัญหาปัจจุบัน “ชุมชนท้องถิ่นจะพัฒนาความสามารถในการใช้สิทธิ์จัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้อย่างไร” ทั้งด้านการปรับตัวพัฒนาภายในชุมชนโดยเฉพาะการหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และด้านการเคลื่อนไหวต่อภายนอก งานวิจัยยังมุ่งแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้และการใช้สิทธิชุมชน โดยดำเนินการพื้นที่ลุ่มน้ำมูน ซึ่งเกิดความขัดแย้งเรื่องการจัดการน้ำในโครงการโขงชีมูลโดยเฉพาะที่เขื่อนราษีไศลและเขื่อนห้วยนา พื้นที่ลุ่มน้ำชีซึ่งระบบน้ำตามธรรมชาติเกิดผลกระทบจากการสร้างเขื่อนและการดูตกราย มีทั้งปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้งและน้ำเสีย และพื้นที่บ้านโนนปาก่อ จังหวัดมุกดาหารที่มีการประกาศพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐานทับที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยชาวบ้านร่วมกับนักวิจัยจากภายนอกชุมชนได้ร่วมกันศึกษารวบรวมองค์ความรู้ด้านต่างๆ ของชุมชน จัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนซึ่งอิงหลักการตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ร่วมปฏิบัติการสิทธิตามกระบวนการแก้ปัญหาที่ดำเนินอยู่และมีการคิดค้นทางเลือกใหม่ๆ ในการแก้ปัญหาตามหลักสันติวิธีและการพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน สรุปบทเรียนจากการปฏิบัติ รวบรวมเรียบเรียงรายงานเป็นผลการวิจัย

๒. ข้อค้นพบจากการวิจัย

๒.๑ ภูมิหลัง ภาคอีสานเป็นอาณาบริเวณซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาอย่างยาวนาน ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีปรากฏการตั้งชุมชนโบราณอายุสามพันกว่าปีทั้งในบริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช มีแบบแผนการทำมาหากินโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เช่นการต้มเกลือ การปั้นหม้อ การถลุงเหล็กทำนาทำไร่ มีหลักฐานว่าชุมชนอีสานติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนและรับวัฒนธรรมอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านตนตลอดมา ความก้าวหน้าทางวิทยาการในร่องรอยทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าชุมชนอีสานในหลายพื้นที่มีพัฒนาการเป็นเมืองที่มั่นคงและเป็น “รัฐ” มาก่อน (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๓) มีการตั้งชุมชนในพื้นที่แอ่งบริเวณใกล้ลำสาขาของแม่น้ำหลัก มีการขุดคูน้ำคันดินรอบชุมชนเพื่อการจัดการน้ำมาตั้งแต่ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) ในยุควัฒนธรรมเขมร (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) มีการขุดแหล่งน้ำหรือ “บาราย” คู่กับการสร้างปราสาทหินกระจายอยู่ทั่วภาคอีสาน แบบแผนทั่วไปของการตั้งชุมชนของคนอีสานเลือกทำเลที่ปลอดภัยจากอุทกภัย จึงเลือกพื้นที่ “เนิน” สำหรับตั้งหมู่บ้าน มี “น้ำ” เป็นลำน้ำเล็กหรือบึงน้ำธรรมชาติเพื่อการใช้สอย และมีที่ดินที่เหมาะสมจะบุกเบิกในการทำ “นา” จึงกล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญในการตั้งชุมชนก็คือ “นา-น้ำ-เนิน” นอกเหนือจากนั้นก็อาจจะมีความเป็นแหล่งทรัพยากรเฉพาะด้านเช่น เกลือและโลหะ(ธาดา สุทธิธรรม, ๒๕๔๓: ๔๙-๕๐)

การตั้งชุมชนของคนอีสานคำนึงถึงระบบนิเวศเป็นฐานคิดสำคัญ และมีการปรับปรุงตัดแปลงธรรมชาติให้รับใช้ตนตามสภาพความจำเป็นแก่การยังชีพและความอยู่รอดร่วมกันของคนทั้งชุมชน ต่อมาการจัดเขตการใช้ทรัพยากรออกเป็น ๕ เขต คือ เขตบ้าน, เขตนาและแหล่งน้ำ, เขตหัวไร่ปลายนาสำหรับพืชผักและไม่ใช้สอย, เขตโคกสำหรับเลี้ยงสัตว์(ต่อมาเป็นพื้นที่ที่ถูกรุกโดยพืชไร่)และเขตป่าดงเพื่อการใช้สอย (บำรุง บุญปัญญา, ๒๕๔๔) ในการตั้งชุมชนหมู่บ้าน ต้องมีการตั้งศาลปู่ตาเป็นสถาบันความเชื่อร่วมในผีบรรพบุรุษผู้บุกเบิกตั้งบ้านซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการยึดเหนี่ยวคนให้อยู่

ร่วมอย่างกลมเกลียว ตั้งศาลอยู่บนที่ดอนที่มีป่าหนาแน่น มีการตั้ง “หลักบ้าน” (บือบ้าน สะตือบ้าน) อันเป็นเสมือนหัวใจของบ้าน และเราอาจถือเป็นการ “ประกาศสิทธิ์” ของการตั้งหมู่บ้านซึ่งมีผีหลักเมืองเป็นผู้ทรงสิทธิ์นั้นในการดูแลคุ้มครองผู้คนและทรัพย์สินให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย มีการตั้งวัดเป็นสถาบันขัดเกลาหล่อหลอมทางศีลธรรมและที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน

ในยุคประวัติศาสตร์ ชุมชนอีสานดำรงอยู่ท่ามกลางการแผ่ขยายอิทธิพลทางการเมืองของรัฐศักดินาเขมร สยามและลาว ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การระดมแรงงานไพร่-เชลย และส่วย-ภาษี ไปสร้างความมั่งคั่งแก่ราชธานี บรรดาภาคของการศึกสงครามแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างราชอาณาจักรต่างๆ และการช่วงชิงสร้างดุลอำนาจระหว่างเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ ชุมชนซึ่งเป็นแหล่งผลิตกำลังแรงงานล้วนอยู่ในเป้าหมายของการครอบงำควบคุมกะเกณฑ์ไปเป็นแรงงานไพร่รับใช้กษัตริย์และมูลนายและการเก็บส่วยภาษี การอพยพโยกย้ายชุมชนเพื่อหนีภัยสงคราม....การกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลย....การขยายเครือข่ายและการจัดระเบียบเมืองขึ้นของเมืองที่สะสมอำนาจได้ระดับหนึ่ง รวมทั้งการหนีภัยโจรผู้ร้าย ทุพภิกขภัย โรคระบาดและผีสิงคางลาย เหตุเหล่านี้ทำให้ชุมชนในภูมิภาคแห่งนี้ต้องโยกย้ายถิ่นอยู่เสมอ จึงปรากฏชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หลากหลายอาศัยอยู่ในภาคอีสานปัจจุบัน ทั้ง ลาว เขมร กวย เยอ ย้อ โย้ย แสก ผู้ไท ไทโคราช เวียดนาม และคนจีนซึ่งเริ่มเข้ามาค้าขายในภาคอีสานในสมัยรัชกาลที่สาม

อย่างไรก็ดี ชุมชนอีสานที่มีฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อุดมสมบูรณ์ และในทางการเมืองสามารถรักษาดุลอำนาจกับเมืองหลวงไว้ได้ก็เกิดมีพัฒนาการ ขยายประชากรและการทำมาหากินอย่างมั่นคง ชุมชนระดับบ้านได้รับการสถาปนาเป็นเมือง เมื่อสงครามแย่งชิงกำลังคนสงบลงในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชุมชนอีสานได้มีโอกาสพัฒนาตนเอง มีการสั่งสมทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณีต่อยอดจากรากเหง้าดั้งเดิมและมีแบบแผนมีอัตลักษณ์ของตนเองอย่างเด่นชัด เป็นวัฒนธรรมชุมชนที่บ่มเพาะขึ้นบนฐานทรัพยากรที่มีอย่างเพียงพอ การพึ่งตนเอง การเคารพต่อธรรมชาติ, สิ่งเหนือธรรมชาติ และหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนา

การแผ่ร่นเงาเข้ามาของเศรษฐกิจการค้าหลังสนธิสัญญาบาวริง(๒๓๙๘) การขยายตัวของพื้นที่ทำนาในภาคกลางและการค้าซึ่งบุกเบิกโดยคนจีน ได้ชักจูงให้ชุมชนอีสานเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม นับแต่การส่งแรงงานไปรับจ้างในภาคกลาง เกิดขบวนการนายฮ้อยต้อนควายไปขายภาคกลาง นโยบายรัฐเปลี่ยนส่วยและการเกณฑ์แรงงานเป็นการเก็บเป็นเงินค่าหัวสร้างแรงกดดันแก่ชุมชน การปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ห้าโดยรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและส่งเจ้านายมาปกครอง เหล่านี้ได้สั่งสมความขัดแย้งจนชาวอีสานต้องก่อกบฏผีบุญในปี ๒๔๔๔ และเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง ทุกครั้งต้องพ่ายแพ้กองกำลังและอาวุธที่เหนือกว่าของฝ่ายรัฐ แต่ก็สะท้อนให้เห็นอย่างสำคัญว่า ชุมชนอีสานแต่เดิมนั้นมีสำนึกอิสระ ยึดถือในสิทธิอำนาจและการปกครองตนเองตามลักษณะบริบทท้องถิ่นคือชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองอย่างเข้มข้นพอสมควร ดังที่กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวพวนเคยทูลแด่กรมพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๓๗ ว่า “ชาวตะวันออกเฉียงเหนือนั้นก็เป็นที่เข้าใจกันว่าพวกเขาพร้อมเสมอที่จะตายเพื่อปกป้องระบบการปกครองและเขตแดนที่เขามีอยู่” (เดช บุนนาค, ๒๕๔๘)

๑๐๐ ปีต่อมา รัฐสยามได้สถาปนาอำนาจการปกครองเหนือดินแดนอีสานได้อย่างเด็ดขาด พร้อมกับอำนาจครอบครองทรัพยากร จัดการให้เป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลเพื่อตอบสนองการเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยม การแย่งชิงแรงงานในรูปของการเกณฑ์แรงงานไพร่และกวาดต้อนเชลยเปลี่ยนมาเป็นการซื้อครึ่งส่วนเกินจากสินค้าเกษตรและการจ้างแรงงานที่หนีภาคเกษตรมาสู่โรงงานด้วยราคาถูก ส่วยสาอากรและค่าหัวเปลี่ยนมาเป็นระบบเก็บภาษีอันแยบยล การมาถึงของระบอบการเมืองประชาธิปไตยแบบตัวแทนหลังปี ๒๔๗๕ ได้เปิดช่องทางให้ตัวแทนจากภาคอีสานเข้าไปมีปากมีเสียงเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ชุมชนชาวอีสาน แต่ก็ถูกปราบปรามอย่างทารุณด้วยน้ำมือของรัฐสมัยใหม่ ชาวอีสานส่วนหนึ่งเข้าร่วมการต่อสู้เพื่อโค่นล้มอำนาจรัฐกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยระหว่างปี ๒๕๐๔-๒๕๒๖ ด้วยเหตุผลของการถูกกดขี่จากอำนาจรัฐและการถูกซื้อครึ่งจากนายทุน ทศวรรษต่อมา ชุมชนอีสานภายใต้นโยบายเปลี่ยนนามรบเป็นนามค้าและการนำพาประเทศไทยไปสู่ความเป็นนิคม อีสานเดือดเกิดสงครามแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ชาวอีสานได้รวมตัวลุกขึ้นต่อสู้ด้วยสันติวิธี ใช้สิทธิประชาธิปไตยทางตรง เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ เพื่อแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา เช่นการต่อสู้เพื่อสิทธิในการตั้งถิ่นฐานและที่ดินทำกินในกรณีโครงการ คจก.(๒๕๓๓-๒๕๓๕) ต่อสู้เพื่อสิทธิในอาชีพในกรณีคัดค้าน พ.ร.บ.สภาการเกษตรแห่งชาติ (๒๕๓๔-๒๕๓๕) การจัดตั้งและการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชน การทำเกษตรผสมผสาน การคัดค้านการสร้างเขื่อนและการยืนยันสิทธิครอบครองและใช้ประโยชน์ตามจารีตประเพณีในที่ดินที่ได้รับผลกระทบ การคัดค้านการทำเหมืองเกลือโดยบริษัทต่างชาติ การเคลื่อนไหวเฉพาะเรื่องเฉพาะพื้นที่เริ่มถักทอขึ้นเป็นเครือข่ายและการหาพันธมิตรสนับสนุนอย่างกว้างขวาง ท่ามกลางการเคลื่อนไหวอย่างเข้มข้นนี้ ในระยะทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดวาทกรรมหนึ่งขึ้นในสังคมไทย เป็นวาทกรรมที่ทรงพลังยิ่ง...สิทธิชุมชน

“สิทธิชุมชนอีสาน”เกิดขึ้นตั้งแต่เขาเริ่มปักหลักไม่มั่งคั่งลงเป็น “บ๊องบ้าน” การต่อสู้กับธรรมชาติและการต่อสู้ทางสังคมมาทุกยุคสมัยประวัติศาสตร์ได้สั่งสมบทเรียนสำคัญไว้ให้เราศึกษา สืบทอดและพัฒนาต่อไป

๒.๒ สิทธิชุมชนอีสาน

๒.๒.๑) ระบบสิทธิของชุมชนอีสานก่อเกิดบนรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน อันเกิดจากการต่อสู้อยู่ร่วมอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ บนฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ในอดีต ชีวิตรวมหมู่ของผู้คนบนฐานกลุ่มเครือญาติ กลุ่มบ้าน และมีเครือข่ายความสัมพันธ์ในท้องถิ่นบนฐานนิเวศน์และวัฒนธรรมเดียวกัน เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ที่จะสร้างให้ชุมชนเป็นที่ยู่ออาศัยที่ปลอดภัย มั่นคง อยู่รอดด้วยกัน ท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปตามห้วงเวลา ก่อเกิดเป็นแบบแผนของ “ความรู้” ในการจัดการทรัพยากร แบบแผนการทำมาหากินและแบบแผนการดำเนินชีวิต เกิดจารีตประเพณีเป็นกฎระเบียบไม่ เป็นลายลักษณ์อักษรแต่แฝงอยู่ในระบบของชีวิตชุมชน สำหรับ “จัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ของสมาชิกชุมชนและดูแลให้เกิดความสงบสันติของการอยู่ร่วมกัน ถือเป็น “ระบบสิทธิ” ซึ่งวางอยู่บนหลักแห่งศีลธรรม ซึ่งให้คุณค่ากับการนอบน้อมต่อธรรมชาติ เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติและเคารพคุณค่าของคน คุณค่าของการพึ่งตนเอง การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความเอื้อ

อาหาร ความสมถะ การมีจิตสำนึกเพื่อ “ส่วนรวม” การประนีประนอมประสานประโยชน์ ไม่นิยมความรุนแรง มี “สถาบัน” ที่ทำหน้าที่ดูแล ปลูกฝัง สืบทอดคุณค่าเหล่านี้ คือ สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส สถาบันศาสนาและผู้นำทางจิตวิญญาณ

๒.๒.๒) ชุมชนอีสานมุ่งเน้นสอนเรื่อง “หน้าที่” ของคนที่พึงปฏิบัติต่อผู้อื่นตามความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ต่อพ่อแม่ ต่อลูก ต่อเพื่อนบ้าน ต่อเจ้านาย ต่อลูกน้อง ฯลฯ หน้าที่ที่คนพึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ปรากฏในคติคำสอนทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและดำรงอยู่ในวิถีมุขปาฐะ “หน้าที่” ก็คือเหรียญอีกด้านหนึ่งที่อยู่คู่กับ “สิทธิ” การสอนให้คนหนึ่งรับผิดชอบต่อหน้าที่ก็เท่ากับการต้องเคารพ “สิทธิ” ของผู้อื่นนั่นเอง คีล ๕ ที่ต้องมีการอาราธนา-สมาทานกันในทุกพิธีกรรมศาสนา ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ และคำสอนในนิทานไม่ว่าจะสอนลูก สอนเมีย สอนหลาน สอนไพร่ สอนเจ้า สอนนาย ฯลฯ ล้วนแต่สอน “หน้าที่”

การสอนหน้าที่ มีคุณค่าในภาวะการณ์หนึ่ง ๆ เมื่อทุกคนทำหน้าที่ก็จะเป็นการผดุงรักษา “ระบบ” หนึ่ง ๆ เอาไว้ ทำให้เกิดความสงบสันติ แต่กระบวนการคิดเชิง “หน้าที่” ทำให้เกิดการหยุดนิ่งตายตัวและไม่พัฒนาปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปเสมอ เช่น การสอนหน้าที่ของชาวมุขชนต่อเจ้าและมูลนายในอดีตที่มีระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ มักจะสอนให้มุขชนเป็นฝ่ายทำ “หน้าที่” ที่ต้องเชื่อฟังและสวามิภักดิ์ต่อผู้มีอำนาจและได้สิทธิในการคุ้มครองความปลอดภัย เมื่อถึงยุคใหม่ที่มุขชนมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกอย่างกว้างขวาง การเข้ามาถึงของอำนาจการปกครองและอำนาจทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมที่มุ่งการควบคุมและเอาประโยชน์จากมุขชนเมื่อเกิดขึ้นบนระบบสิทธิดั้งเดิมที่สอนหน้าที่ ทำให้มุขชนอีสานตกเป็นเบี้ยล่าง ถูกกระทำและเอารัดเอาเปรียบอย่างหนักหน่วง

เราจะพบความจริงว่า การสอนหน้าที่นั้นเป็นการกระทำโดยผู้มีอำนาจเหนือกว่า ผู้ใหญ่สอนผู้น้อย รัฐทุนนิยมในปัจจุบันก็ใช้แบบแผนนี้ในการสอนประชาชน เพื่อให้เกิดการสยบยอม ในทางตรงข้าม เมื่อพลิกกลับด้านมาพิจารณาการสอนเรื่อง “สิทธิ” ตามที่เกิดการเคลื่อนไหวขับเคลื่อนในสังคมตะวันตกในรอบสองศตวรรษที่ผ่านมา ก็เกิดระบอบสิทธิปัจเจกชน กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ก็เป็นเหตุแห่งการเอารัดเอาเปรียบ การเสื่อมโทรมของทรัพยากร การเสื่อมโทรมของศีลธรรมอย่างร้ายแรง ดังนั้น การเรียนรู้เรื่องหน้าที่และสิทธิเป็นเรื่องที่ต้องดำเนินไปด้วยกันอย่างสมดุล ทั้งสองอย่างเป็นทั้ง คู่ขัดแย้งและเป็นเงื่อนไขซึ่งกันและกัน คู่กับความจริงที่ว่า โลกและสังคมต้องการทั้งภาวะ ดำรงอยู่อย่างสงบและต้องการความเปลี่ยนแปลงด้วยในขณะเดียวกัน

๒.๒.๓) ระบบสิทธิชุมชนอีสานมีพลังแฝงของการพึ่งตนเองและศักยภาพในการปกครองตนเอง
แบบแผนของระบบสิทธิ – หน้าที่ของมุขชนในอีสานซึ่งเป็นรากฐานจากอดีต มีลักษณะของการ ปกครองตนเองอย่างอิสระอยู่ในระดับหนึ่ง เพราะความเป็นมุขชนดำรงอยู่อย่างยาวนาน มีความเหนียวแน่นอยู่ในตัวด้วยกฎแห่งจารีตประเพณีและวิถีการผลิตแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก รัฐและทุนในอดีตแม้จะมุ่งขูดรีดส่วนเกิน สร้างความชะงักงันให้แก่การพัฒนายกระดับตัวเองของมุขชน แต่ไม่ได้มุ่งเข้ามา

เปลี่ยนแปลง“วิถีการผลิต” และ “วิถีชีวิต” ภายใน ชุมชนอีสานจึงสามารถรักษา พัฒนาแบบแผนการผลิตและแบบแผนการดำเนินชีวิตต่อยอดจากรากเหง้าดั้งเดิมของตนไว้ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นการเข้ามาควบคุมของอำนาจรัฐ ตั้งแต่ ๑๐๐ ปีที่แล้ว สมัยปฏิรูปการปกครอง (รัชกาลที่ ๕) เป็นต้นมา ปฏิกริยาของชุมชนอีสานจึงปรากฏออกมาในรูปของการแข็งขืนเป็นกบฏ เช่น กบฏผไทลื้อ อีกด้านหนึ่งมีการปรับปรนทางวัฒนธรรมโดยการผสมผสานสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่เกิดเป็นแบบแผนของการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากร แบบแผนทางด้านวัฒนธรรม ดังที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน

๒.๒.๔) การแสดงตัวของสิทธิชุมชนอีสานในสถานการณ์ใหม่ การปฏิสัมพันธ์กับภายนอกในสมัยใหม่ ที่มีทั้งการตอบรับ ตอบโต้และการผสมผสาน มีทั้งการต่อสู้และต่อรอง ในฐานะของชุมชนที่เป็นหน่วยที่มีระบบสิทธิภายในแบบหนึ่งที่แน่นอนของชุมชนอีสาน ได้เคลื่อนไหวแสดงออกให้เห็นถึง “สิทธิชุมชน” ด้านต่าง ๆ คือ สิทธิการตั้งถิ่นฐาน สิทธิในการดำรงชีวิตและชุมชนอย่างพอเพียงและมั่นคงปลอดภัย สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติ สิทธิการครอบครองที่ดินตามกฎหมายจารีตประเพณี สิทธิในภูมิปัญญา สิทธิการเลือกวิถีการทำอาชีพ สิทธิในความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณี สิทธิในวัฒนธรรม เหล่านี้คือสิทธิที่ชุมชนอีสานแสดงถึงตัวตนและคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน ท่ามกลางความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่

การเคลื่อนไหวแสดงตัวตนดังกล่าวของชุมชนอีสานเขาได้เรียนรู้ถึงสิทธิอีกหลายประการที่เขาควรมี เพื่อยู่ร่วมกับสังคมสมัยใหม่อย่างเท่าเทียมและมีศักดิ์ศรี สิทธิเหล่านั้นคือ สิทธิในการรับรู้ข่าวสาร สิทธิที่จะมีส่วนร่วมร่วมกับรัฐในการตัดสินใจและการพัฒนา สิทธิการรวมตัวของผู้เดือดร้อนและผู้มีผลประโยชน์ร่วม สิทธิในการชุมนุม สิทธิที่จะได้รับสวัสดิการจากรัฐ เช่น การศึกษา สุขภาพ สาธารณูปโภค สิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และการ เรียนรู้อย่างเข้มข้นเกี่ยวกับสิทธิชุมชน นำพาให้ยกระดับสู่การคิดเรื่อง “สิทธิในการกำหนดอนาคตของตนเอง”

๒.๒.๕) ระบบสิทธิและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน

ในสถานการณ์ใหม่ ชุมชนอีสานได้จัดตั้งแบบแผนการจัดการทรัพยากรดินน้ำป่าโดยองค์กรชุมชน ด้วยการใช้ภูมิปัญญา จารีตประเพณีดั้งเดิม ผสมผสานกับการจัดการสมัยใหม่ ทั้งในด้าน “การสร้างระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร” และ “การจัดการและใช้ประโยชน์ในทรัพยากร”

(๑.)การสร้างระบบกรรมสิทธิ์ ขณะที่ระบบกฎหมายของประเทศรับรองกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรอย่างเป็นทางการเพียง กรรมสิทธิ์ของรัฐกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เท่านั้น แต่สิ่งที่ดำรงอยู่จริงในจารีตประเพณีก็คือ ยังมีทรัพยากรที่เป็น “สิทธิร่วม” ของชุมชน

ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชน จะต้องมีการจัดสรรพื้นที่ไว้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมเพื่อใช้ร่วมกันในการเลี้ยงสัตว์ ทำการประมง จับสัตว์น้ำ หาของป่า การใช้น้ำเพื่อการเกษตร มีแบบแผนการใช้ประโยชน์ที่ชุมชนเห็นพ้องต้องกัน มีกฎจารีตประเพณีในการควบคุมพฤติกรรมให้เกิดความยั่งยืนและเป็นธรรม คือ มีความเชื่อว่าทุกแห่งมีผีหรือเทวดาอารักษ์คุ้มครองดูแลอันสมาชิกชุมชนให้ความเคารพยำเกรง มี ข้อห้ามหรือ “ขะลำ” บัญญัติไว้ในความเข้าใจ ความจำและความตระหนักร่วมของชุมชน มีพิธีกรรมตามความ